

ТВОРЧИСТЬ В.А. РОМЕНЦЯ В ЕВОЛЮЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Марина ГУСЕЛЬЦЕВА

Copyright © 2016
УДК 159.9 : 165.9

Marina Gusetseva
**CREATIVITY OF V.A. ROMENETS IN THE EVOLUTION
OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE**

Життя і творчість Володимира Андрійовича Роменця підлягає вивченню в різних системах відліку. Одним із контекстів для інтерпретації його наукової біографії є все ХХ століття, яке насичене драматичними й часто неоднозначними історичними подіями, ривками соціокультурних модернізацій, інтелектуальними проривами й епістемологічними поворотами. Іншим контекстом постає повсякденне життя у ракурсі особливостей динаміки радянської культури. Третій контекст аналізу життя і творчості вченого зумовлений ритмами світової культури, науки і психологічної думки; четвертий пов'язаний з проблемами ідентичності і національної самосвідомості всередині української культури, де упродовж усього ХХ століття відбувалися латентні процеси націєтворення, що виливаються в народження нації й становлення національної держави до початку ХХІ століття (див.: [58–60]). Нарешті п'ятий контекст становить власний інтелектуальний життєпроект В.А. Роменця, реалізація його творчого призначення, утілення особисто прийнятого покликання (див.: [3]).

В.А. Роменець – оригінальний і самобутній мислитель, представник інтелектуальної традиції, людина енциклопедичного стилю мислення й культури діалогу; його самобутня ідентичність суміщає нашарування української, російської і світової культури [26–28]. Розкриття масштабу його особистості вимагає аналізу всіх зазначених контекстів з орієнтацією на те, що творче життя вченого розгорталось в напруженому діалозі і самостоянні української та російсько-радянської інтелектуальних традицій.

Українська інтелектуальна традиція і психологічна думка В.А. Роменця виношувалась протягом ХХ століття в лоні російської (імперської) культурної традиції, яка стимулювала творчість ученого, виступаючи, зокрема, у формі “опонентного кола” (М.Г. Ярошевський). Тут продуктивною для аналізу наукової біографії постає концепція “неодночасності сучасності” Е. Блоха [25], що охоплює складні та амбівалентні взаємовідношення між культурними пластами всередині однієї епохи. Так, у нашому випадку єдиний життєвий світ, у якому розгорталась інтелектуальна біографія В.А. Роменця, може бути продиференційований на латентні й офіційні нашарування культури, на різноманітні духовні традиції, які й живили його творчість і стимулювали критичне переосмислення та пошук самобутнього шляху в психологічній науці. З різних причин ця проблематика тривалий час перебувала поза увагою й не ставала предметом спеціального дослідження, адже – як імперія, так і нації, що народжуються в її надрах – мають власні комплекси й культурні травми. І це при тому, що робота дослідника “не плакати, не сміятися, не проклинати, а розуміти” (Б. Спіноза). Працюючи у цьому ключі, культурно-аналітичний підхід до вивчення еволюції психологічних знань вводить у дослідницький фокус саме латентні лінії, неявні традиції, недооцінені свого часу концепції та імена [31].

Якщо проблемою ідентичності для росіянина є цивілізаційний вибір між Європою та Азією (західництво vs слов'янофільство, лібералізм vs консерватизм), то Україна в менш вираженій формі переживає власний розкол

Заходу і Сходу. Її національна самобутність народжувалась за впливу та опору двом імперіям – Австро-Угорській і Російській; у боротьбі конфесійних юрисдикцій – католицизму і православ'я. І саме упродовж XIX–XX століть, коли психологічні знання перетворювалися у психологічну науку, історія України виявилася тісно переплетеною з історією спочатку Російської, а потім радянської імперій. Іншими словами, це нашарування в інтелектуальній біографії В.А. Роменця неможливо обійти і, на наш погляд, саме цей контекст є значимим для аналізу як специфіки української інтелектуальної традиції, так і особливостей рецепції В.А. Роменцем джерел становлення української психології (вивчення досвіду братських шкіл та ідей східної патристики в Україні, безперервний інтерес до епохи бароко і творчості Г.С. Сковороди, увага до українського періоду біографії С.Л. Рубінштейна тощо).

У цьому зв'язку, поряд з концепцією неодночасності сучасності Е. Блоха, важливим аналітичним конструктом для нас стає поняття *великої і малої культурної традиції*, опрацьоване істориком культури І.Г. Яковенком. “Велика і мала традиції передбачають дві відмінні оптики, дві системи координат і дві картини світу, котрі певним чином співвіднесені одна з одною” [63, с. 87]. Перша з них становить собою домінуючу в суспільстві епістемологічну парадигму, тоді як другі втілені в маргінальних, що доповнюють магістральній й опонують офіційній традиції, лініях розвитку. І.Г. Яковенко наголошує на особливій ролі малих традицій у зміні епох і культурних парадигм. “Люди, які примкнули до вчень, що програли й опинилися на маргінесі, більш відкриті ідеальним мотивам” [Там само, с. 60]. Малі інтелектуальні традиції, як правило, розвивають неформальні спільноти, інтелектуальні меншини. Прикладами малих традицій є еретичні й дисидентські рухи. “Більша і мала традиції відрізняються не тільки ідеологічно, у змістовному відношенні, а й за загальнокультурними, стильовими, психологічними характеристиками. Вони апелюють до різних сторін людської особистості і передбачають різну базову аудиторію” [Там само, с. 59].

Відповідно до культурно-аналітичного підходу оперування розмаїттям дослідницьких оптик дозволяє нам виявити феномени, неочевидні і неявні для інших типів раціональності [31]. Подібну роль відіграють культурні тради-

ції: “Бачення культури, з позицій діалектики великої і малої традицій, дозволяє узріти реалії, закриті для сприйняття пеленою звичних стереотипів і просуватися в розумінні нашої власної природи” [63, с. 91]. Відтак конструкти велика і мала культурні традиції виявляються особливо евристичними для наших завдань – вивчення творчості В.А. Роменця в багатомірності культурних контекстів його наукової біографії.

Мета цього дослідження – показати, що мала (у цьому випадку – українська) інтелектуальна традиція вивела на передній план ті ідеї, які виявилися не тільки розчинені, але й пригнічені великою (імперською, російсько-радянською) культурною традицією, а саме ідеї самобутньої індивідуальності людини, її національної самосвідомості, творчості, переживання, художньої мови, гуманізму. За нашою **гіпотезою**, це провідні ідеї української інтелектуальної традиції, які розвивалася на перехресті різних культур, передовсім західної й російської.

Історія української психології – одна із латентних ліній у науковій творчості В.А. Роменця, на що виразно вказує низка його праць [10; 11; 14–18; 46; 48; 49]. Із позицій культурно-аналітичного підходу, творчість формувалася у переплетенні і напруженні, як мінімум, двох тенденцій: “опонентного кола” російсько-радянської психології і розвитку національної традиції української психології. Це знайшло своє вираження як у тематиці його творчості, так і в особливостях наукової біографії і життєвого шляху, наприклад, в тому, що його основні твори були написані українською мовою, що утруднювало їхню рецепцію для зарубіжних дослідників, однак відповідало внутрішнім завданням ученого і реалізації його життєвого проекту.

В цьому неоднорідному й суперечливому контексті у 1960–1980 роках розгорталася його наукова біографія. Розпочиналася вона під керівництвом проф. О.М. Раєвського – одного із основоположників, за оцінкою Є.С. Роговера [42], радянської психологічної науки. Попри те, що він був керівником кандидатської дисертації В.А. Роменця, захистити її вдалося лише з третього разу (див.: [43–45]), знаходили “ідеалістичні погляди” [2, с. 159]. Та вже та наполегливість, з якою дисертант проводив ідею *творчої фантазії і пізнавального процесу* є беззаперечним свідченням наполегливої реалізації ним власного шляху в науці.

Тільки в 1990 у вигляді наукової доповіді В.А. Роменцю вдалося захистити докторську дисертацію. Саме автореферат цієї дисертації* найбільш лаконічно й у чітко сформульованому вигляді унааявнює його *оригінальну теорію вчинку*, матеріалом якої послуговували обширні дослідження у царині історії психології [10; 12–14]. В.А. Роменець продовжує працювати, публікує наступні фундаментальні праці [16–18], що в цілому складають багатотомну *історію всесвітньої психології*. Наукова продуктивність ученого не поступається славнозвісній продуктивності В. Вундта, а, з огляду на теоретичну лінію його творчості, перевершує її [37].

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ У ТВОРЧОМУ ЗДОБУТКУ В.А. РОМЕНЦЯ

Методологічною стратегією в інтерпретації історичних і наукознавчих фактів у рамках цієї статті є *культурно-аналітичний підхід*, який ми розвиваємо. З позицій останнього, в історії психології розрізняються *психологічні знання*, які накопичуються століттями, зокрема у сфері суміжних дисциплін, та *інституалізація психології* як науки. Така диференціація базується на виділенні в історії психології етапів розвитку, пов'язаних зі зміною типів раціональності: класичного, некласичного і постнекласичного, а також допарадигмальним, парадигмальним і мультипарадигмальним періодами розвитку психологічної науки [29–31]. *Допарадигмальний* стан психологічної науки характеризується кумуляцією психологічних знань в інших дисциплінарних галузях і пізнавальних практиках (у філософії, людинознавстві, юриспруденції, медицині). Відзначимо, що серед істориків радянської психології саме В.А. Роменець і О.О. Будилова [23; 24] зверталися до реконструкції психологічних знань на підґрунті широкого вивчення міждисциплінарних матеріалів суміжних наук. *Парадигмальний* розвиток психології відзначається її перетворенням в науку класичного зразка, а відтак й інституалізацією психології. *Мультипарадигмальність* – особливість сучасного стану психологічної науки. Отож, із позицій культурно-аналітичного підходу до еволюції психологічних знань класичний тип раціональності оформлює становлення психології як академічної дисципліни; некласичний пов'язаний із розмаїттям напрямів, підходів і фор-

муванням наукових шкіл; постнекласичний характеризується трансдисциплінарністю, а також переробкою психологічного спадку, що латентно розвивається в контексті суміжних (переважно соціальних і гуманітарних) наук.

До недавнього часу недостатній розвиток у вивченні еволюції психологічних знань отримала проблематика інтелектуальної історії і виявлення латентних дослідницьких традицій [31]. В історії психології інтелектуальні дослідницькі традиції як такі склалися на *класичному етапі* розвитку науки. Вони змішувалися на *некласичному етапі* еволюції психологічних знань, унеможливаючи відстеження їхньої наступності. На *постнекласичному етапі* розвитку науки на передній план аналізу виходять ідеї глобалізації і транснаціональності знань, що не відмінняє, а, навпаки, відтіняє специфіку національних дослідницьких традицій, роблячи їх предметом наукової рефлексії. У цьому ракурсі дослідження інакше постає як вивчення інтелектуальної біографії, так і поглядів на історію всесвітньої психології В.А. Роменця [26].

Оприлюднюючи узагальнену схему становлення і розвитку психологічних знань у докторській доповіді, В.А. Роменець запропонував розглядати теорію історико-психологічного процесу у зв'язку з історією культури. Предмет історії всесвітньої психології він визначав як еволюцію, розвиток і формування психологічних знань, додаючи, що треба вийти за межі виключно наукової психології. Психологічні знання розсіпані у фольклорі, мистецтві, релігії, філософії, міфології, праві, медицині, у низці суміжних наук – як природничих, так і суспільних. Відтворення “історії всесвітньої психології в аспекті культурології” дозволяло виявити “багатоманітні витоки, творче коріння психологічних ідей, їхнє послідовне творче перетворення”, що, своєю чергою, сприяло “вирішенню не тільки суто теоретичних проблем психології”, а й слугувало підґрунтям “для утвердження гуманістичної спрямованості психології саме як науки” [50, с. 2]. Підкреслимо, що гуманістичний пафос психологічної науки пронизує всю творчість В.А. Роменця від перших до останніх його праць. Це важливо відзначити тому, що, разом зі втратою перспектив становлення гуманітарно зорієнтованої психології в радянський період, не отримали потрібного розвитку і сенсоутворювальні конструкти осо-

* Переклад цього автореферату українською мовою уперше побачив світ у 2013 р.: Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 6–27. – Гол. ред.

став предметом прискіпливої уваги В.А. Роменця [48]. З позицій культурно-аналітичного підходу, очевидно, що українські мислителі й українська психологія становили собою самобутній культурно-історичний феномен [26]. У творчості Г.І. Челпанова, Г.Г. Шпета і С.Л. Рубінштейна значиму роль в інтелектуальній еволюції займав український період. У своїх працях В.А. Роменець виявляє цю самобутність, з одного боку, не дозволяючи національній специфіці нівелюватися в радянській науці, з іншого, – включаючи її в діалог зі світовою психологією. Вочевидь у такий спосіб історія психології – це не застигла, а “відкрита структура” в тому розумінні, що в оптиці сучасності вона щоразу підлягає новому переструктуруванню.

Донауковий період розвитку української психології представлений братськими школами, зокрема Києво-Братською (1615–1632). Серед значимих трактатів дослідники виділяють “Душевник” (1607) анонімного автора, систематизацію психологічних знань в “Аристотелевських проблемах, або питанні про природу людини” (1620) і “Трактаті про душу” (1625) викладача і ректора школи Касіяна Саковича (1578–1647). Ректору Львівської братської школи Іову Борецькому (1560–1631) належать праці “Протестація” (1621), “Юстифікація” і “Банкет душевний”. За П.М. Пелехом, сама рання із виявлених ним рукописів має назву “Subsidium Logicae” (“Підручник логіки”); це навчальний курс, прочитаний у Києво-Могилянській колегії у 1639–1640 роках професором філософії Йосипом Кононовичем-Горбацьким, у запису його учня Інокентія Гілезя. Скажімо, І. Гізель, уже будучи ректором, читав у 1645–1647 курс філософії, рукопис якого “Opus totius philosophiae” (“Твір усієї філософії”), склав його учень Ф. Горський. “У склад цього курсу філософії входить спеціальний психологічний трактат “Tractatus de anima” (“Трактат про душу”, який можна вважати... самим раннім вітчизняним підручником психології)” [40, с. 5].

В.А. Роменець неодноразово звертається до джерел психологічних знань, відзначаючи практичну спрямованість психологічної думки Києво-Могилянської академії. “Діячі Києво-Могилянської академії побудували розгорнуту психологічну теорію вчинку, зробивши в ній основний акцент на мотивації, побачили у самому вчинку той зміст, що й у мотивах, через історичну долю розвитку психології” [49, с. 137]. Досліджувалося співвідношення страж-

дальності й самодостатності в людській психіці, здійснювалися пошуки провідної етичної категорії, яка дозволяла б зрозуміти людину як істоту, залежну від природи і суспільства й водночас вільно самодіяльну відповідно до усвідомлення власної гідності у вчинку. В.А. Роменець зупиняється на ідеях К. Саковича, С. Яворського, Г. Кониського, особливу увагу приділяє ідеям Г. Сковороди. Промовисто звучать слова: “Людина, котра знає глибинні основи своєї психології і самої себе, повертається до самої себе. Вона здійснює великий феноменологічний пошук сенсу свого життя у перебільшенні, ідеалізації тощо. Людина стає героєм старовинної легенди про блудного сина, котрий пішов шукати істину і щастя в інших краях, та зрештою повертається на батьківщину до свого батька і просить у нього пробачення за довгі роки помилок” [Там само, с. 138]. Отож автор говорить про історію психології, заперечуючи поширене розуміння її як “школи помилок”. Це – історико-логічний процес людського самопізнання.

Володимир Роменець відзначає, що українські мислителі продовжували аристотелівсько-авіценнівську інтелектуальну традицію й багато уваги приділялося категорійній будові психології, використовували терміни Аристотеля “матерія”, “форма”, “ентелехія”, його уявлення про типологію причин та структуру душі. В 1691–1693 роках у рамках курсу філософії “Agonium philosophicum” (“Філософське змагання”) для позначення вчення про душу вперше зустрічається термін “психологія” [40]. За П.М. Пелехом, ймовірним автором курсу, до складу якого входив розділ “Psychiologia seu tractatus de anima” (“Психологія або трактат про душу”), був Стефан Яворський. Страждальність (рефлексивність) і самодостатність (монадність), детермінація і свобода волі описувались професорами Києво-Могилянської академії як значимі властивості психіки. Питання взаємозв’язку етики і вчинку знайшли відображення у міркуваннях С. Калиновського, М. Козачинського, С. Кулябки, Г. Сковороди, питання рефлекторної поведінки людини – у міркуваннях І. Гілезя, К. Саковича, С. Яворського. Як відзначав В.А. Роменець, це узгоджувалося в часі з аналогічною проблематикою західноєвропейської філософії, передовсім із працями Р. Декарта, Г. Ляйбніца, Т. Гоббса. “Ідея рефлекторної дуги перетворюється в ідею рефлекторного кільця і веде цих дослідників до розкриття природних механізмів доцільної поведінки” [49, с. 132].

Згідно з В.А. Роменцем, культуру України XVII – XVIII ст. характеризував стиль бароко, що виражався у прагненні до величної і пишної мови, метафоричності і метафізики. Епоха українського Просвітництва, таким чином, носила яскраво виражений характер стилю бароко. І саме у цей період, у 1632 році митрополит Київський і Галицький Петро Симонівич Могила (1596–1647) заснував Києво-Могилянський колегіум, що пізніше став академією. Отож ескізно зупинимось на низці психологічних ідей, які отримали розробку в лоні академії, щоб простежити *специфіку становлення української інтелектуальної традиції в рецепції питань самопізнання і морального розвитку, взаємозв'язку мислення і мовлення, переживання і творчості, особистості і вчинку*. Ці латентні тенденції розвитку психологічних знань так чи інакше виявилися провідним лейтмотивом інтелектуальної біографії В.А. Роменця, який, за нашою гіпотезою, як енциклопедист і людина ренесанської культури, став виразником і універсальних ідей, і національної самобутності української психології.

Ректор Київської колегії, філософ і теолог Касіян Сакович (1578–1647) трактував психіку як частину Всесвіту, провідним процесом розвитку людини вважав *самопізнання*. Психічний розвиток людини зумовлений її задіянням у різні нашарування реальності – в родину, суспільство, світ. Постулюючи єдність психіки, К. Сакович відзначає її різні грані, які знайшли відображення у психічних процесах міркування (розум) та спогадів (пам'ять). Якщо психіка – це зріз Всесвіту, то душа – її дзеркало. Через самопізнання, – наголошує К. Сакович, – людина пізнає світ. Вочевидь його погляди практико орієнтовані. Скажімо, він вважав, що найпершим джерелом конфліктів між людьми слугує незнання природи людської душі. Розрізняючи провину і сором, він розглядає їх як ступені морального розвитку й інструменти самопізнання. Останнє слугувало також основою його типології, де загальнолюдські якості співвідносилися з індивідуальними властивостями особистості. Відзначимо, що це відповідало духу аристотелівської традиції, яка закладала у підґрунтя психологічних класифікацій принцип раціональності. Античні традиції проявилися й у вченні К. Саковича про міру (“розумну поміркованість”), якої слід дотримуватися у поведінці, адже душа людини суперечлива: рослинна і тваринна її частини зумовлюють дальність,

тоді як розумна – самодостатність. Цей внутрішній конфлікт вирішується і втілюється у поведінці, у вчинках. Зі свого боку, типові вчинки людей породжують нориви і звичаї народів. Нам важливо відзначити той факт, що В.А. Роменець слушно вважав окремі знахідки К. Саковича, які розкривали “таємничі куточки людської душі”, самобутніми й не розкритими раніше в аристотелівській традиції.

Архімандрита Києво-Печерської лаври, історика і філософа Інокентія Гізеля (1600–1683) сучасники уподібнювали Аристотелю. Він приділяв увагу психології в трактаті “Про душу”, у праці “Мир з Богом людині” (1669), в лекціях, присвячених *питанням моралі, гуманізму і призначення людини* (1645–1647). Будучи знавцем античного спадку і культури Відродження, він став засновником й оригінальних традицій української філософії [4; 14; 49; 56]. І. Гізель звернувся до мотиваційної складової психіки, виділяючи в людських судженнях якості впевненості, переконаності, правдоподібності, показуючи, що особливості особи продовжуються у стилі її мислення. Він встановив у мисленні афективну і неусвідомлювану сторону, виділив схильності особистості до тих чи інших емоційних станів, показав плинність психіки, довів, що свобода волі є джерелом етичних учинків. Згідно з І. Гізелем, рослинна і тваринна душа – матеріальні, їхнім витокком є природа, тоді як розумна душа спіритуальна і походить від Бога. Йому ж належить концептуалізація залежності сну від темпераменту людини [56]. Важливо підкреслити, що І. Гізель відстоював незалежність української духовної традиції у ситуації зміни релігійної юрисдикції з константинопольської на московську (у 1686 р.).

Богослов і філософ С.І. Яворський (1658–1772) у рамках аристотелівської традиції виділяв рівні розвитку душі, вивчав взаємозв'язок душі і тіла через оптику творчості, постулював на цих засновках незалежність особистості від її фізичного стану. Якщо рослинна і тваринна сторони душі спричинені силами природи, то розумна її частина здатна переважати матерію. У його вченні з'явилася *категорія гідності людської особистості, яка інтелектуально обмежувала державне свавілля*. Психологічні ідеї несли собою суспільний пафос, адже визнавалося, що в людських учинках присутні дві причинних сторони – внутрішня і зовнішня. Таким чином, рефлексивній дії протистоїть не тільки раціональне, а й іманентне – дія з внутрішньої причини. С. Явор-

ський увів поняття “пізнання до пізнання”, яке включає синтез минулого досвіду і неусвідомлюваних уявлень. Для цього вдавався до порівняння: щоб неусвідомлюване стало усвідомлюваним піщинки повинні скластися в горбик. В.А. Роменець відзначає, що провідною категорією вчення про душу С. Яворського стала категорія “життя”. Він розробив проблеми періодизації життя, його цінностей, способів повноцінного й гідного завершення, розмірковував про роль афектів в уможливленні здорового способу життя. “Свої міркування про психологію життя С. Яворський несподівано завершує, ставлячи акцент на феномені недовіри: у вчинках людей зазвичай криється підступність” [49, с. 136].

Ф. Прокопович (1681–1736) розробляв питання психології мовлення та емоцій, М. Колачинський (1699–1755) досліджував етичну сферу людських вчинків. Порівнюючи розвиток психологічних ідей і наукового мислення в цілому у Києві та Москві, маємо справу не тільки з різними культурними традиціями (західноєвропейською і візантійською), але й з різною диференційованістю уявлень про внутрішній світ людини, про ступінь розробки ідей особистості, людської гідності, гуманізму. Так, М.В. Соколов відзначав, що московська Слав’яно-греко-латинська академія була скопійована за зразком Києво-Могилянської академії [56], однак вона так і не змогла стати живим центром культурної думки. Своєю чергою, Г.Г. Шпет звернув увагу на інтелектуальну монополію держави у сфері освіти і московські репресивні традиції. “Освітні завдання Слав’яно-греко-латинської академії... спрощувалися до крайнощів. <...> Академія вже в кінці XVIII ст. падає, вчителі не справляються зі своєю справою” [61, с. 240]. Прикметно, що українські мислителі, котрі висловлюють психологічні ідеї, відомі поіменно, тоді як давньоруські джерела часто анонімні й включають у себе збірки перекладених текстів.

Г. Кониський (1717–1795) вів у Києво-Могилянській академії курс психології, де, слідуючи інтелектуальній традиції Аристотеля, виділяв у душі рівні розвитку, а саме вегетативний, чуттєвий, раціональний. Також він розробляв проблеми співвідношення інтелекту і волі, говорячи: “Є немало людей... з найкращим інтелектом і найгіршою волею” (цит. за: [49, с. 136]).

Фігуру Г.С. Сковороди (1792–1794) В.А. Роменець охарактеризував як завершувача “двох-

сотлітнього поступу... психологічної думки в Києво-Могилянській академії” і виразника української культури епохи Просвітництва [49, с. 137]. Проблеми самопізнання були осмислені у працях Г.С. Сковороди “Наркис, или познай самого себя”, “Асхань, или познай самого себя”. У самопізнанні цей мислитель виділяв три рівні. По-перше, пізнання індивідуального буття, яке виражав питанням: куди людину спрямовує і веде її внутрішня природа? По-друге, пізнання свого соціального і громадянського буття: завдання – *пізнати свій народ, і в народі пізнати себе*. По-третє, пізнати у собі образ і подобу Божу. В.А. Роменець відзначав, що саме епоха бароко пов’язана з осмислення проблем розвитку особистості й індивідуальності в людині. “Психологія бароко і Просвітництва розвінчують зовнішній, відкритий для інших аспект поведінки, знаходять його справжні рушійні сили, які охоплюють і негативні якості людської душі. Психіка постає дивовижним калейдоскопом, живим дзеркалом Всесвіту. В цьому живому психічному механізмі увесь час відбуваються зміни, метаморфози, щось народжується, щось помирає” [Там само, с. 138]. Саме через самопізнання здійснюється синтез страждальності і самодостатності в людині, її податливості природним і соціальним детермінаціям і здатності до внутрішнього опору і протистояння. Індивідуалізація (рух до себе) й універсалізація (рух до культури) людини здійснюються у процесі самопізнання. Важливим моментом у творчості самого В.А. Роменця, як і Г.С. Сковороди, стала ідея гармонії протилежних начал як феномену розвитку особистості.

Примітно, що Г.С. Сковорода через конструктор “сродної діяльності” здійснив творчий синтез двох полярних ідей – “чистої дошки” (страждальної природи душі) Дж. Локка і “монади” (самодостатності психіки) Г. Ляйбніца. В інтерпретації мислителя “чиста дошка” слугувала формоутворювальною сферою для морального самовдосконалення людини. Співвідношення страждальності і самодостатності розумілося як вираження динаміки морального настановлення психіки: з одного боку, людина детермінована власною природною сутністю і соціальним середовищем, з іншого – є свобода волі і посилена усвідомленням людської гідності внутрішня детермінація вчинків особистості. “Самопізнання означає двосторонній рух від виявлення неповторності, унікальності кожного людського існування до досягнення в

цьому окремому існуванні вселюдського і від цього вселюдського, яке об'єднує всіх людей, до монадної неповторності, що складає (у її сукупності) багатоманітне духовне багатство людства" [Там само, с. 132].

Той факт, що в Києво-Могилянській академії збереглася численна кількість рукописів, у яких розвинуті психологічні ідеї, дозволяє сьогодні реконструювати оригінальну українську дослідницьку традицію в еволюції психологічних знань. Українська психологія епохи бароко формувалася на стикові різних інтелектуальних традицій – античної філософії (переважно вчення Аристотеля), патристики і європейського просвітництва. У XVII ст. в Києво-Могилянській академії психологію викладали в контексті філософії. "Київська традиція у психології продовжує відчуватися й у XVIII ст.", – відзначав М.В. Соколов [56]. Замість латинського терміна *animastica* у цей час з'являється українське слово "психологія", яке позначає науку про розвиток живих тіл [39].

Психологічні погляди Я.П. Козельського (1728–1794) викладені у праці "Философские предложения" (1768), критично розвивали традиції французького матеріалізму (Ж-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, К. Гельвецій). Йому були близькі ідеї про незалежність мислення, силу розуму, свободу волі. Психологічний трактат про розум, що входив до цієї праці, містив типологію особистостей на підставі ступеня розумності: "дурень", "нерозумний", "розумний". На першій позиції цієї типології передбачалася мінімальна розвиненість розуму. Дурень розуміє оточуючі його предмети і явища, однак не здатний не тільки міркувати про них, а й адекватно відтворити міркування інших людей. На другій позиції людина здатна до міркувань через наслідування, на третій – спроможна на аргументовані самостійні судження. Водночас розумні люди поділяються на *новаторів*, захоплених новизною ідей, і *виконавців*, які гарно розробляють чужі ідеї. В трактаті психічного життя Я.П. Козельський дотримувався причинного пояснення, віддаючи пріоритет ролі відчуттів і почуттів. "Він відкидає поняття "здібності душі" і сенс своєї роботи бачить в описі психічних процесів. <...> Його психологічні "пропозиції", вкладені у систему традиційних понять, становлять узагальнення даних повсякденної поведінки і не затемнені посиланнями на якісь містичні сутності на кшталт Бога або душі" [56, с. 350].

Важливою ідеєю українських мислителів стало уявлення про те, що індивідуальні особ-

ливості людини накладаються не тільки на її природу, а й на всю людську сутність, що *індивідуальність народжується у процесі життєвого шляху, під час реалізації свободи волі, у вчинках*, у процесі подолання природної і зовнішньої детермінацій, опору державному насильству. Це була важлива гуманістична ідея, і вона виявилася розвинута в українській національній ідеї й подавлена в російській психології (див.: [34]). На наш погляд, це зумовило національні особливості сучасної солідарної поведінки українців й атомізму росіян, де у першому випадку *категорія гідності* піднімає людей на протест проти державного свавілля і беззаконня, а в другому – російське суспільство реагує соціальною аномією і відсутністю опору, "вивченою безпорадністю" і терпимістю до приниження. Згідно з нашою гіпотезою (і в унісон з концептуальними уявленнями В.А. Роменця [47], а також М.М. Рубінштейна [55]) саме *розвиток індивідуальності особи є запорукою її здатності до проявів солідарності у наданні взаємодопомоги*, до психологічно зрілої громадянської поведінки народного загалу.

Науковий період еволюції психологічних знань характеризується розробкою перших дослідницьких програм психології, формуванням класичної парадигми й охоплює низку критичних етапів, зміну соціокультурних віх. Важливу, але до останнього часу недооцінену, роль в еволюції психологічних знань відігравали латентні і малі культурні традиції [29; 31]. Так, українська інтелектуальна традиція в історії радянської психології, з одного боку, більше спиралася на рецепцію античного й західноєвропейського культурного спадку, а з іншого – зверталася до проблематики особистості, творчості, гуманізму, переживання, мислення і мовлення, продовжуючи тенденцію дореволюційної доби. Так, з 1897 по 1902 роки в університеті св. Володимира Г.І. Челпанов вів самобутній психологічний семінар (див.: [51]). Питання дитячої і педагогічної психології розробляв С.А. Анан'їн (1875–1942). З 1888 р. в Новоросійському університеті працював М.М. Ланге (1852–1921), який переїхав із Санкт-Петербургу в Одесу, де організував у 1896 експериментальну психологічну лабораторію. Учень М.М. Ланге в Одесі став Д.Г. Елькін (1895–1983), котрий досліджував проблеми психології сприймання часу. В 1922 році в "одеський період" С.Л. Рубінштейн пише програмну для становлення діяльній психології статтю "Принцип творчої самодіяльності"

(див.: [52]), відзначену В.А. Роменцем у вже згадуваному дослідженні [48]. Прикладна психологія інтенсивно розвивалася у Харкові: проблеми психотехніки і психології праці у відкритому в 1921 Всеукраїнському інституті праці розробляли Ф.Р. Дунаєвський і Ю.М. Сиркін. На базі організованої у 1932 році Української психоневрологічної академії оформлялася клінічна психологія, що синтезувала медичні, психіатричні і психогігієнічні дослідницькі традиції (К.І. Платонов, І.З. Вельвовський, П.П. Істомін, Є.С. Катков та ін.). Український науково-дослідний інститут педагогіки став основою для розвитку дефектології (І.А. Соколянський, В.П. Протопопов).

Становлення української психології визначалося не тільки досягненнями окремих мислителів та шляхом інституалізації психологічної науки в університетах, але й появою самобутніх психологічних шкіл. Так, у кінці ХІХ і на початку ХХ ст. двома яскравими віхами на цьому шляху стали *харківська лінгвістична* (що вивчала психологію творчості) і *харківська психологічна* (що займалася психологією дитячого розвитку) школи.

Таким чином, специфіка української інтелектуальної традиції в еволюції психологічних знань може бути виражена наступним дослідницьким полем: *переживання* → *свідомість* → *мислення* → *мовлення* → *творчість*. Позначена тематика – вивчення взаємозв'язків мислення, мовлення і творчості – знайшла утілення у працях Г.С. Сковороди, О.О. Потебні, Д.М. Овсянико-Куликовського. Навіть більше, останні у своїх творах заклали нову дослідницьку традицію культурно-історичного аналізу психологічних феноменів. Як побачимо у третьому розділі статті, ця традиція отримала належне втілення у власних міркуваннях В.А. Роменця, в уявленнях гуманістичної і культурологічно зорієнтованої психології.

Дві названі вище культурно-історичні школи виникли на початку ХХ ст. у Харкові. Засновником лінгвістичної школи є О.О. Потебня (1835–1891), до неї належали Д.М. Овсянико-Куликовський, О.В. Ветухов, А.Г. Горнфельд. Специфікою цієї школи стало те, що проблеми розвитку мови тут досліджували в культурно-історичному контексті. Безпосередньо О.О. Потебня займався питаннями мовознавства, психології, фольклору та етнографії, вивчав українські говори, т. зв. “малоруське наріччя”. Розвиток мови він розглядав у зв'язку з розвитком мислення і творчості, а мистецтво трак-

тував як особливий спосіб світосприймання. Питання мови були для вченого опосередковувальною ланкою між історією і психологією, філологією і проблемами пізнання та творчості. О.О. Потебня і Д.М. Овсянико-Куликовський працювали, оперуючи міфологічним, психологічним, культурно-історичним і порівняльним підходами в літературознавстві. Важливою ланкою методологічного дослідження О.О. Потебні став розроблений ним *історико-генетичний метод*, який пізніше був взятий на озброєння Л.С. Виготським у його дослідженнях психічного розвитку [41].

У Харкові під редакторським покровительством Б.А. Лезіна видавався тематичний збірник “Вопросы теории и психологии творчества” (1907–1923), котрий зібрав довкола себе міждисциплінарну групу дослідників – П.К. Енгельмайера, В.І Харциєва, Т.І. Райнова, К.Ф. Тиандера, І.І. Лапшина й інших. Отож, міждисциплінарність і діалогічність також можна виділити як національні особливості не тільки російського інтелектуального співтовариства ХХ ст., а й конкретно української традиції. О.О. Потебня, за В.А. Роменцем, розвивав “комунікативну теорію психічного”, розкриваючи через психологію мови внутрішній світ людини [10, с. 177]. Водночас Володимир Андрійович характеризував його як енциклопедиста: “Як учений-енциклопедист О.О. Потебня відкрив широке поле для поглядів на людську психіку в цілому” [Там само, с. 183]. Він також показав, що О.О. Потебня у своїх працях синтезував ідеї німецького енциклопедиста В. Гумбольдта і вчення психолога та етнографа Г. Лотце про мікрокосмос. Щонайперше під впливом цих мислителів розвивав ідеї психічної активності, які перетворилися в уявлення про думку і мову, а також у висвітлення активного і творчого характеру розуміння.

За В.А. Роменцем, діалектика О.О. Потебні, на відміну від соціологічних і психологічних підходів його сучасників – Е. Дюркгайма, Л. Леві-Брюля, В. Вундта, які протиставляли індивідуальне і соціальне, колективне й особисте, особливе і загальне, дозволяла побачити, яким чином індивідуальне розкривається через загальне. О.О. Потебня продемонстрував це на прикладі мовлення. У підґрунтя власного проекту “психології народів” він поклав психологічну структуру мови, тоді як Е. Дюркгайм – “мораль у її абстрактному розумінні”, Л. Леві-Брюль – психологічний аналіз міфологічних

уявлень, а В. Вундт – триаду, себто поєднання мови, міфології і моралі. Зі свого боку, концепція В.А. Роменця дозволила покласти в основу психології *аналіз вчинку*, що проникає в культурно-історичні нашарування різних епох й використовується як методологічний інструментарій. На цьому прикладі чітко бачимо, що творчість В.А. Роменця розвивалося в діалозі як з досвідом світової психології, так і на засадах вивчення інтелектуальних традицій російської та української психологій.

Одним із значимих співбесідників В.А. Роменця упродовж його творчого шляху є С.Л. Рубінштейн [36; 38], причому український період творчості останнього став предметом особливо-го дослідницького інтересу вченого. “Перший великий період життєвого і творчого шляху С.Л. Рубінштейна, що охоплює 40 років, пройшов в Україна – головним чином в Одесі. У цей час для вирішення службових і наукових питань він виїжджав у Київ і Харків” [48, с. 103]. Попри те, що основні праці і досягнення С. Л. Рубінштейна здійснені у Ленінграді й Москві, власний індивідуальний стиль теоретизування був сформований двома інтелектуальними традиціями – неокантівською (навчання у Г. Когена і П. Наторпа) та української (кола творчого спілкування в одеський період – зокрема, у М.М. Ланге). “Саме у цей час відбулося формування його властивостей ученого – видатної психологічної проникливості, поєднаної з найточнішим філософським аналізом людини” [Там само]. У Новоросійському (Одеському) університеті С.Л. Рубінштейн читав лекції із психології і теорії мистецтв, з основ логіки і теорії пізнання, історії філософії й одночасно вів різні спецкурси; до кола його наукового інтересу входили філософія і методологія, психологія, педагогіка та етнографія, пізніше – бібліографічна справа. Причому лекції він читав російською й німецькою мовами, вільно володів французькою й англійською, знав давньогрецьку й латину. “Українську мову і культуру українського народу він вивчав уже як фахівець” [Там само, с. 105]. У 1922 році у другому випуску “Записок высшей школы г. Одессы” вийшла російською мовою програмна стаття С.Л. Рубінштейна “Принцип творчої самодіяльності. До філософських засад сучасної педагогіки”, була підготовлена книга “Розвиток мислення у підлітків” (1927). Специфіку одеського періоду наукової і суспільно-педагогічної діяльності С.Л. Рубінштейна висвітлюють також його бібліографічні

дослідження, опубліковані українською мовою. До того ж Сергій Леонідович цікавився історією української писемності, питаннями розвитку українського театрального мистецтва XIX–XX, а також української етнографії.

В.А. Роменець відзначає, що на духовне формування С.Л. Рубінштейна вплинув не тільки його інтерес до української культури, але й до творчої особистості О.О. Потебні. “Спостереження над психікою людини, її мовленням, над зв’язком мовлення і психіки в цілому, узагальнення його в теорії, дають змогу вважати, що Рубінштейн знайшов у його творчості близькі мотиви” [Там само, с. 110]. В “Основах загальної психології” С.Л. Рубінштейн звернувся до проблем єдності мови і свідомості, художніх і наукових форм відображення міфу [53]. За словами В.А. Роменця, у творчості О.О. Потебні, він цінував “його першу і єдину в своєму роді блискучу спробу на великому історичному матеріалі намітити основні етапи розвитку мовної свідомості російського народу” [48, с. 110].

Аналізуючи інтелектуальну біографію С.Л. Рубінштейна, В.А. Роменець виділив розробку ним *категорії вчинку*, відзначивши, що саме це методологічне настановлення, за яким дія стає вчинком через розвиток самосвідомості, привела його до “побудови нової системи психології”. Примітно, що в інтерпретації творчого спадку С.Л. Рубінштейна виявляється власний науковий інтерес В.А. Роменця. Іншими словами, на основі того, що стає предметом аналізу і позитивної оцінки в науковій спадщині інших учених, є можливість реконструювати віхи *інтелектуальної біографії* самого В.А. Роменця.

Харківська психологічна школа, сформована у 1930–40 роках, відома іменами О.Р. Лурія, О.М. Леонтєва, О.В. Запорожця, Л.І. Божович, П.І. Зінченка, П.Я. Гальперіна, В.І. Аніна; тут розроблялася переважно проблематика дитячого розвитку – пізнавального, емоційного, естетичного, зняряддевого [1; 65]. В.А. Роменець ставився до харківської психологічної школи доброзичливо, хоча й дещо критично [32]. Ймовірно, подібне ставлення було викликано непроробленістю самої категорії “культура” в “культурно-історичному” підході цієї школи. Як відомо, під культурно-історичним підходом у російській психології в радянську епоху було прийнято розуміти виключно концепцію Л.С. Виготського, попри те, що інші автори (В.П. Зінченко, М. Коул, П. Тульвісте,

В. О. Шкуратов, М.Г. Ярошевський) справедливо вказували на дисонанс назви і змісту. На наш погляд, підхід В.А. Роменця з його глибоким аналізом історії і культури як контексту розвитку психології істотно збагачував міждисциплінарні традиції досліджень харківської школи психології творчості.

Такі особливості української психологічної науки, як гуманізм та антропологізм (інтерес до проблеми людини у повноті її буття), звертали дослідницький інтерес В.А. Роменця до пошуку розвитку психологічних ідей у різноманітних культурних сферах – у релігії, філософії, літературі, мистецтвознавстві, живописі, історії мистецтва. Його співбесідником і “опонентним колом” закономірно були як психологи, так і теоретики культури, філософи, філологи, мистецтвознавці. Синтез гуманітарних знань слугував основою для побудови концептуальних уявлень про духовну і творчу активність людини, з’ясування складних питань самопізнання, зумовленості розвитку особистості контекстами її культури, гармонійним поєднанням аспектів національної (історичні традиції) і вселюдської (універсальні цінності) ідентичностей.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПАФОС ПСИХОЛОГІЇ В. А. РОМЕНЦЯ: У ПОШУКАХ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ. МІКРОСВІТ І МАКРОСВІТ

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що інтелектуальна біографія вченого розгоргалася у взаємозв’язку принаймні трьох культурних контекстів – традицій української, російської і світової психології. У його науковій творчості поєднувалися філософія і психологія, історія і культура. Володимир Андрійович, безсумнівно, був притаманний енциклопедичний стиль мислення, що відрізняв учених епохи Відродження і срібного століття, яких важко віднести до одного напрямку чи дисципліни. Це відзначають практично всі дослідники його творчості. Дослідницький проект мислителя відзначався послідовним рухом до теоретичного монізму через парадигмальний формат плюралізму [3], котрий розумівся як його творчий діалог з розмаїттям персоніфікованих психологічних концепцій.

Згідно з культурно-аналітичним підходом до вивчення еволюції психологічних знань, специфіка української інтелектуальної традиції постала в категорійній схемі “переживання

– свідомість – мислення – мова – творчість”; в устремлінні психології до горизонтів культури, мистецтва, гуманізму. В цьому зв’язку сучасність феномена Володимира Роменця зумовлена поєднанням унікального й універсального, локального й глобального, мікрокосмосу національної традиції й макрокосмосу проблематики світової психології.

Інтелектуальна біографія В.А. Роменця розпочалася із психології творчості: три реферати його кандидатських дисертацій присвячені різнобічному налізу особливостей юнацької фантазії; у 1965 році вийшла книга “Фантазія, пізнання, творчість”, у 1971 – “Психологія творчості”. Проблематики творчості так чи інакше стосувалися його перші наукові статті [28]. Другою темою досліджень, які пронизували майже всі праці, були *проблеми гуманізму і буття людини*. Так, проблема взаємоперетворень мікро- і макрокосмосу являла собою нерв антропологічного дослідження, починаючи з епохи античної філософії. У психології ця тема оприявилася в контексті розвитку гуманістичної думки, або психології, котра звертається до образу людини у її життєвій повноті.

Діалектика мікро- і макрокосму – стрижнева для творчості В. А. Роменця тема. Він розвиває ідеї “розрізу” і “перетину” двох світів – великого і малого; показує, що самопізнання великого світу здійснюється через світ самісний, адже антична вимога “пізнай самого себе” – це вимога розкрити себе як того, хто “пов’язаний з великим світом і виражає його” [50, с. 25]. Людина – світ безконечного змісту, подібно до того, як у просторі й часі безконечним є великий світ. Дві великі безодні, що перетинаються, – малого і великого світів – відкрилися перед допитливим поглядом людини [47]. Вчений любив цитувати Г.С. Сковороду: “Бездна бездну вловлює” та “Людина дивиться на Бога тими ж очима, якими Бог дивиться на людину”. У творчості цього українського мислителя він підкреслював *дійовий* характер самосвідомості, а у власній концепції розглядав самосвідомість як важливий механізм самопобудови особистості [15].

Вчинковий принцип став для В.А. Роменця методологічною оптикою, через яку він проінтерпретував історію всесвітньої психології і на основі чого запропонував *оригінальну концепцію інтеграції психологічних знань*. Ця методологія склала імпліцитні засновки сепаратоміка з історії всесвітньої психології.

Категорія вчинку постала фундаментом інтеграції психологічних знань як на донауковому і філософському, так і в науковому періоді розвитку психології.

Будь-якого видатного дослідника, як правило, відзначає інтерес до методології та історії своєї науки. Звернувшись до аналізу розвитку всесвітньої психології, В.А. Роменець передовсім сформулював його методологічне значення. Цілісна картина історії всесвітньої психології “становить собою важкий і величний шлях пошуку закономірностей, які керують людською природою, стають знаряддям самопізнання науки” [50, с. 2]. Це – “історичний плюралізм” ідей, що захищає науку від догматизму й визначає актуальне коло завдань історико-методологічного дослідження. Попри те, що традиційним предметом історії всесвітньої психології є еволюція, розвиток і формування психологічних знань, В.А. Роменець одразу ж розсунув межі наукової психології, доводячи, що психологічні знання щедро розсіпані у фольклорі, мистецтві, релігії, філософії, міфології, праві, медицині, у суміжних із психологією науках як природничого, так і соціогуманітарного кола. Трактовка історії психології в горизонті культурології дозволила вченому не тільки виявити життєве культурно-історичне джерело психологічних ідей, а й наголосити на гуманістичному пафосі психології як науки про людину.

Звернувшись до неосяжного історико-культурного матеріалу, академік Володимир Роменець розглянув історію психології через оптику поставлених і вирішуваних теоретичних проблем, показуючи таким чином, як у процесі становлення психології відбувалося перетворення її предмета, де аргументовано виокремив три тенденції. Перша характеризувала специфіку, спонтанність й автономність психіки і вела до постановки проблеми душі і тіла, що, своєю чергою, визначило пошук зв'язків між ними (вчення Р. Декарта і Б. Спінози). “Психічне як суб'єкт діяльності (людини) співвідноситься з тілесними явищами і зовнішнім світом. Їхнє відношення виражає те чи інше розуміння природи психічного” [Там само]. Друга тенденція виражалася в ототожненні душі і тіла, здійснюваного на засадах інтроспективного або поведінкового підходів. Третя тенденція відзначалася діалектикою об'єктивного і суб'єктивного (їхнім взаємоперетворенням), і саме цей процес вів до можливості виділення “осередку” (клітинки) вчинку. За

В.А. Роменцем, вчинок є “логічним осередком” психології, а саме тією системоутворювальною опорою, яка дозволила здійснити донині недосяжну інтеграцію психологічних знань.

Виділення цієї логічної й історичної одиниці в еволюції психологічних знань дало змогу Володимиру Андрійовичу розробити періодизацію історії всесвітньої психології, запропонувавши оригінальну схему розгортання історико-психологічного процесу. Вчинок тут слугував і “логічним осередком” психології, і постав як історико-психологічна ланка-осереддя в її історико-науковому тлумаченні. “В ученнях кожної епохи в структурі вчинку ставляться первні акценти. У цьому єдині історична психологія та історія психології. Послідовність у зміщенні акцентів із ситуації на мотивацію, від неї на дію і післядію визначає основні віхи у розумінні і тлумаченні поведінки людини, дослідженні психіки в цілому. <...> Поступальний рух у тлумаченні вчинку показує шлях виявлення основних проблем психології в кожному епоху її становлення. Вчинок постає опосередковуючою ланкою між психікою і тілом, між структурними компонентами психічного, так що в кінцевому підсумку людина пізнає себе, здійснюючи вчинок, аналізуючи його наслідки” [Там само, с. 4].

Вчинковий принцип стимулював об'єднання у загальну картину еволюції психологічних знань таких категорій, як “ситуація”, “дія”, “мотивація”, “рефлексія”, “людина”. Окремо відзначимо, що психологічний смисл цих категорій розкривався в конкретному аналізі історії й культури. Таким чином, з допомогою категорії вчинку вчений розробив оригінальну періодизацію історії психології, у якій вдалося поєднати теоретичний монізм (єдиний принцип структурування історико-психологічних знань) з “історичним плюралізмом” (різноманіттям зв'язків учинку з іншими психологічними категоріями і розкриттям нових граней цієї категорії в конкретному і локальному аналізі матеріалів історії культури). Важливим методологічним завданням історика психології В.А. Роменець визначав осягнення взаємозв'язку між інтелектуальним багажем того чи іншого часу та історико-культурним контекстом епохи: проникаючи в “дух часу”, дослідник повинен подати теорію, яку аналізує, в координатах еволюції наукових знань у цілому. “Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку означає зрозуміти якісно відмінні етапи становлення самої психології, зро-

зуміти її історію. Саме структура вчинку в її історичному усвідомленні відкриває можливість показати справжні зв'язки психології з художнім відображенням світу, евристичні взаємодії між ними. Вчинок виявляється також всезагальним феноменом людської культури” [Там само, с. 10]. Доводячи, що неможливо збагнути еволюцію психологічних знань, логіку їхнього становлення поза звертанням до культурно-історичного контексту досягнень науки і поза реконструкцією у становленні категорій її історії, В.А. Роменець неявно полемізував з методологією категорійного аналізу психологічних знань, запропонованою М.Г. Ярошевським (див.: [38]).

Чи можемо вважати даниною українській інтелектуальній традиції таку особливість періодизації В.А. Роменця, як занурення історико-психологічних знань в аналіз контексту історії культури? На наш погляд, психологічна антропологія людини в історії цього українського достойника від початку спиралася на ідею гуманізму, котра була імпліцитною ідеєю епохи бароко в українській інтелектуальній традиції й обрамляла проблематику самопобудови і самопізнання особистості, взаємоперетворення “мікрокосмосу” і “макрокосмосу”. Відповідно до пошуків культурно-аналітичного підходу, названа традиція виявилася сенситивною до ідеології епох Відродження і Просвітництва, й тому в неї легше проникали ідеї самоцінності індивідуальності, гідності особистості, антропології переживання, питання розкриття унікальної людської сутності через мову і продукти творчості, ідеї аналізу людини в контекстах її історії і культури. Почасти цю проблематику реалізувала харківська лінгвістична школа, а також праці таких мислителів, як О.О. Потебня і Д.М. Овсянико-Куликовський. Ідея культури постала магістральною лінією таких досліджень і повною мірою знайшла вираження в концепції вчинку В. А. Роменця: з одного боку, *людина через аналіз вчинку виявляється тут включеною в конкретний культурно-історичний контекст*, з іншого – *самі психологічні знання розвивались у тісному взаємозв'язку з тією чи іншою історичною епохою і закономірностями розвитку культури*. Вчинок же, будучи зануреним у певні контексти культури, задавав глибинний зв'язок основних психологічних категорій, таких як “образ”, “дія”, “мотив”, “спілкування”, “переживання”, “особистість”.

Важливо зауважити, що В.А. Роменець звернувся до сфер філософії і культури, вихо-

дячи із завдань психології. Вчинок трактувався як одиниця життя людини в культурі; розглядався як культурно-психологічна реальність, яка пов'язує людину зі світом, психіку – з культурою й історією. Так через аналіз вчинку, й також продуктів історії і культури, прочитується психіка. Методологічно близькі ідеї у радянській психології розвивали Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв і, передовсім, С.Л. Рубінштейн. Останній намагався вирішити проблеми психології – теоретичні й методологічні, – звертаючись до простору філософії, запропонувавши важливий методологічний принцип – *просвічувати свідомість через діяльність*. Для О.М. Леонтьєва діяльність могла слугувати ланкою між психікою і соціокультурним довкіллям. Л.С. Виготський розвивав ідеї опосередкування як способу керування психікою через знакові системи культури. Для С.Л. Рубінштейна, *знаряддя самоспричинення і самопобудови стала діяльність (творча самодіяльність)*. Завдячуючи імпліцитному гуманізму як культурно-антропологічній оптиці вивчення людини в історії В.А. Роменцю вдалося звести всі підходи в єдину систему психологічних знань. Аналітичний рух-розвиток через категорію вчинку від психіки до культури і навпаки закольцьовував поставлені питання в герметичне коло.

Вищеназваних авторів також зближувало ставлення до психології як до міждисциплінарної науки. Неявний девіз майже кожного з них твердив: *для розуміння психіки потрібно вийти за межі психіки*. І це була спільна інтенція радянської психології протягом ХХ ст. Однак ні Л.С. Виготському, ні О.М. Леонтьєву, ані С.Л. Рубінштейну не вдалося зануритися у простір реальної історії і культури, а отже реалізувати культурно-історичний підхід на рівні феноменології, а не лише методологічних устремлень. В.А. Роменцю, на наш погляд, це вдалося повною мірою [28]. Через різнобічний аналіз вчинку він створив конструктивний діалог історії психології й історії культури. Предметом психології за такого підходу стали не психіка, не діяльність, не особистість і навіть не вчинок, а *буття людини в культурі*. (За нашим припущенням, таке розуміння було і потенційною лінією наукової творчості С.Л. Рубінштейна, чий інтенції до антропології людини, до сфер культури й етики не могли виділитися у вузькоколіїному контексті радянської психології.) *У науковій творчості В.А. Роменця здійснилася логіка побудови психології в*

горизонтах антропології, тобто реальної науки про людину, а вчинок став категорією, яка дозволяла “зашнуровувати”² в єдину систему психіку, ситуацію, дію, діяльність, людину, переживання і культуру. З позицій культурно-аналітичного підходу, таке “зашнуровування” становить конструктивний синтез різноманітних інтелектуальних і дослідницьких традицій; і це шлях, що веде до побудови постнекласичної психології як реалізації інтегративних тенденцій у розвитку психологічних знань.

Культурно-історична психологія у школі Л.С. Виготського становила не стільки реалізацію культурно-психологічних досліджень людини, що повертали психологію до досвіду суміжних наук, скільки дослідницьку програму. Оперування категорією “діяльність” відкривало для психології можливість аналізувати соціокультурний контекст розвитку психіки як заманливу перспективу розвитку діяльнісного підходу. Так, коли Д.Б. Ельконін розглядав провідну діяльність як заданий тим чи іншим суспільством нормативний зразок соціалізації дитини й під цим кутом зору розглядав психологію гри [62], то вгадувався прорив у сторону вивчення культурно-історичної епохи; але він залишився схематичним й не втілювався у практику конкретно-історичних і польових досліджень. С.Л. Рубінштейн, розкриваючи проблему людини в психології з огляду на її місце у світі [54], запропонував методологічний ескіз, за яким у подальшому розгорталася віяло досліджень його учнів; однак звертання до аналізу культури так і залишилося латентною лінією цих досліджень. З позицій сучасного розвитку психології ці діяльнісні, культурно-діяльнісні і суб’єктно-діяльнісні підходи розглядаються як такі, що розкривають різні грані аналізу діяльності, взаємно доповнюючи один одного. Однак В.А. Роменець, будучи обмеженим ідеологічними рамками радянської психології, ще у 1980-і роки запропонував психологічну систему, своєрідну матрицю, яка дозволяла зорієнтувати в ній різні підходи як окремі моменти загального руху-поступу теоретичних знань. На наше переконання, методологічно

цей хід відповідав завданням постнекласичної психології: вчинок виявився тією голкою, яка, мовою бутстрепного підходу, давала змогу “зшити” психологічні знання у теоретично цілісну, збагачену історичним розмаїттям, картину. Тут виявилася синтетичність, комунікативність і діалогічність підходу В. А. Роменця, котрий вибудував у продуктивному методологічному синтезі змістовно єдину систему психологічних знань [27].

Учинок для Володимира Роменця став системотвірною категорією, яка, з одного боку, інтегрувала психологічні знання, з іншого – пов’язувала людину зі світом. Із цих позицій він критично оцінював спробу М.Г. Ярошевського подати історію становлення психологічних знань на підставі *категорійного підходу* (див.: [37]). На його думку, категорії *образу, мотиву, дії, міжособових стосунків* – психологічні абстракти, що в культурно-психологічній реальності людського життя постають у формі категорій *ситуації, мотивації, дії*, які є характеристиками вчинку саме як культурно-історичного процесу, котрий розгортається у системі епістемологічних координат “Людина – Світ”. Вкотре підкреслимо: В.А. Роменець був явним прибічником *методологічного монізму* в психології. А це означає, що продуктивність психологічного підходу для нього визначалася не тільки методологічною стратегією, яка використовується, скільки творчою особистістю самого дослідника, здатного здійснити інтеграцію психологічних знань на різних епістемологічних підставах, де монізм і плюралізм організують його пізнавальну творчість. Так, через аналіз складових учинку як культурно-психічної реальності Володимир Андрійович уможливив інтерпретацію різних сторін психічного. Зокрема, вчинок дозволив поєднати у психології зовнішнє і внутрішнє, глибинні нашарування індивідуальності людини і загальнолюдське надбання культури, аспекти соціалізації й індивідуалізації, інтерпретації і творчості. Будучи задіяним у безпосередню життєву ритміку повсякдення, вчинок спричинив ланцюжок інших психологічних уявлень: умови його протікання викликали до життя уявлення про ситуацію, спонукальні

² За аналогією, запропонованою у 1960-і роки для синтезу знань у теоретичній фізиці, з бутстрепною теорією часток (від англ.: *bootstrap* – зашнуровування; тут: пошук внутрішньої зв’язності), що поєднувала квантову механіку і теорію відносності. Так, за автором цього сітвого підходу Дж. Чу (G.F. Chew), «наука майбутнього може становити собою мозаїку теорій “бутстрепного” типу, що перетинаються. Жодна з них не буде більш фундаментальною, ніж інші, і всі вони мають бути взаємно узгоджені» [35, с. 61].

джерела вели до аналізу мотивації, змістом вчинку постали дії, а його наслідки були пов'язані з рефлексією, самопізнанням і самотворенням особистості. У лаконічному вигляді логічна побудова теорії вчинку є такою: вчинок розгортається у певній *ситуації*, його рушійні сили пов'язані з *мотивацією*, він реалізується у дії, виконання якої завершується процесом *рефлексії*. У вчинках людина не тільки створює, але й пізнає саму себе.

Кожна з психологічних систем, за В.А. Роменцем, висвічувала той чи інший аспект вчинку. Подібно до К. Юнга і Е. Шпрангера, які вважали психічну реальність достойною бути самостійним предметом психології, український дослідник наполягає на самостійності і методологічній незалежності психології, на її власній детермінації й пояснювальній першооснові – вчинку. Таким чином, *учинковий принцип*, мов стержень, пронизує розмаїту картину історії психології. Ситуативна сторона вчинку виявляється в міфологічній психології, психології Стародавнього світу і середніх віків, мотиваційна – визначає основні віхи становлення психології в епоху від Ренесансу до Просвітництва включно, дія і його післядія стають основним фокусом у вивченні психології у XIX і XX ст. [50, с. 11].

Розглянувши вчинок у синхронічній динаміці розвитку як можливість інтеграції психологічних знань, В.А. Роменець звернувся до діахронічного плану, відстежуючи, за якими феноменами латентно приховувалася ця категорія в історії психології. Якщо одною віссю названої концепції (у діахронічному аналізі) виступала історична координата еволюції психологічних знань, то іншою віссю (у синхронічному аналізі) стала культурологічна координата, яка передбачала вивчення специфіки цих знань “у різних регіонах світу у зв'язку з культурою”. Провідні проблеми ІВП вчений розмістив тут у системі, яка передбачала дві підстави: з одного боку, періодизація еволюції психологічного пізнання, з іншого – її співвіднесення зі структурою вчинку. Постановка такого завдання перемістила аналіз еволюції психологічних знань із лінійної площини у стереоскопічний простір. Загальна панорама дослідження складалася не тільки з класичного вивчення джерел і порівняльно-історичного аналізу наукових праць, а й із “співвіднесення вертикальних і горизонтальних історико-психологічних зрізів”. У цьому зв'язку пізнання носило складний багатofакторний

характер, який сьогодні інтерпретуємо як властиве *постнекласичному типу раціональності* прагнення до сітьової організації знання. “У психологічному джерелі визначаються: а) співвідношення логічного осередку і системи психології, б) опосередкований образ і його зв'язок з логічним осередком твору окремого автора та інших його праць з історико-психологічним процесом у цілому, в) складові частини психологічного твору, г) місце даної психологічної теорії у загальному історико-психологічному процесі, д) загальнокультурне значення науково-психологічного твору, е) його зв'язок з творами інших форм віддзеркалення (художньої, правової і т.п.) певної епохи, ж) інваріантне ядро психологічної системи і творча обробка його у зв'язку з особливостями культури тієї чи іншої епохи, з) класичний твір в історії психології у форматі історичної психології, досягнень суміжних і несуміжних наук, звичаїв і вдач окремого народу, що долучається до поняття історизму, і) можливі шляхи творчого розвитку ідей, що наявні в конкретному психологічному творі, к) психологічний твір як феномен життєвого і творчого шляху вченого, мислителя” [Там само].

Таким чином, у концепції В.А. Роменця етапи становлення психологічної науки виявилися зумовленими різними способами тлумачення психічного і відображені трьома періодами: *субстанційним*, де постулюється структурна відповідність психіки та її субстанційної основи; *феноменологічним*, де відзначається діалектична зміна психічних феноменів як способів самопізнання матерії й духу; *конструктивний* (періодом “освоєння”), де й виявляється адаптивно-творчий характер психічного (у формах морального, художнього, наукового і технічного освоєння світу). Першому періоду відповідає розробка *ситуативної сторони вчинку*, яка синтезує провідні теми історії психології (“предок – нащадок”, “вчинок – звичай”, “нірвана – Кама (чуттєвий потяг)”, “мікрокосмос – макрокосмос”, “душа – вище існування”). Саме цей період охоплює міфологічну психологію, психологію Стародавнього світу і Середніх віків. Другий період присвячений розробці *мотиваційної сторони вчинку*, яка оприявнює себе через провідну історико-психологічну проблематику “Я – Інший”, “страждальність – самодостатність”, “інтелектуальне – моральне”, “свідоме – несвідоме”. Віхою цього періоду стає вивчення динамічних аспектів психічного й осягнення різноманіття форм її

бачення та інтерпретації. У третьому періоді через історико-психологічну проблематику розкривається у всьому розмаїтті *дієва сторона вчинку*, де однією із важливих ідей стає трактування психіки як інструмента пізнання і конструювання себе і світу.

Уявлення про *післядію* в концепції В.А. Роменця пов'язано з феноменами рефлексії, розвитку особистості, психологічної зрілості та самопізнання. Діалектичною вершиною у розгортанні вчинку, в проростанні його у біографію і культуру стає самоосмислення, нарощування рефлексивної складності. Тут український мислитель виділяв *три рівні в еволюції самопізнання*. Перший стосується зовнішніх індивідуальних відмінностей між людьми. Другий характеризується виявленням у собі загальнолюдського, того, що пов'язує особу зі всім людством через культуру. На третьому, завдячуючи освоєнню вселюдського культурного досвіду, відбувається осягнення і розвиток власної персональної неповторності й унікальності, продуктом чого є творча індивідуальність. Продовжуючи традицію С.Л. Рубінштейна, за якою *у творчій діяльності народжується творець*, В.А. Роменець підкреслював, що саме в такій діяльності виявляється і розкривається індивідуальність людини. Творча індивідуальність – це інструмент, який розкриває і розвиває в людині загальнолюдський вимір, що, своєю чергою, слугує основою для розгортання унікальності (див.: [21]). У підсумку ситуаційний, мотиваційний, дієвий і післядієвий (рефлексивний) плани аналізу надали теорії вчинку всеосяжний, багатовимірний характер. До цього слід додати онтологічно і гносеологічно складну природу вчинку як загальнокультурного феномену (1), системоутворювального “осередку” системи психології (2) та основи для всеохватної періодизації історії психології (3).

Культурно-аналітичний підхід до вивчення творчої спадщини В. А. Роменця дав нам змогу виявити сучасний потенціал його міждисциплінарного культурно-гуманістичного дискурсу; систематизувати періоди, пов'язані з роботою *психології творчості* (від способу – до життя), *психології вчинку* (від історії до теорії) і *канонічної психології* (від ідеалу до реальності); виокремити різні грані його проекту канонічної психології: вершинна психологія, філософська психологія, діалектична психологія, а також виявити у творчій спадщині перспективну культурно-історичну епістемологію [27–29].

ВИСНОВКИ

1. Творча спадщина В.А. Роменця виявилась значно ширшою меж його фізичного життя. Його праці надихають національне визволення і відродження української культури, його думки, слова і вчинки продовжують формувати сучасні гуманістичні ідеали психологічної науки. У цьому ключі відзначимо, що навіть в сучасних підручниках історія імперського (російського) і радянського періодів розвитку психологічної думки викладається надміру централізовано (наприклад, краще відомі психологи, які працювали у столицях), тоді як перегляд вітчизняної історіографії вимагає переструктурування гештальту історії психологічної науки, де з'являються нові імена, відкриваються неосвоєні вогнища інтелектуальних впливів [30]. У цьому контексті відзначимо виняткову роль української інтелектуальної традиції в цілому і *культурно-гуманістичного підходу* В.А. Роменця зокрема, що у радянський період виводило в психології на передній план ідеї гуманізму, особистості, творчості, історії, культури.

2. На сьогодні Володимир Роменець – мислитель, більш відомий в історії української психології, ніж у російській/радянській і, тим більше, у світовій психологічній науці. Це людина інтелектуального Просвітництва, гуманіст, енциклопедист, котрий синтезував в одній особі різні лінії психологічного дослідження: питання у царині психології обдарованості і творчості, історії і методології психології, гуманістичної психології і психології культури. Стержнем його творчості стала не стільки психологія вчинку (як це уявлялося нам раніше [27], [28]), скільки *психологія людини, що пов'язує різні тематичні поля дослідницької діяльності В.А. Роменця*; не стільки культурно-історична епістемологія, скільки *канонічна антропологічна психологія*, якщо розуміти під останньою поєднання гуманітарних і гуманістичних течій у розвитку психологічної думки. Дійти до такого висновку дозволили перші дві частини нашого дослідження, присвячені вивченню російсько-радянського та українського контекстів інтелектуальної біографії вченого-мислителя. Відповідно до методології культурно-аналітичного підходу, реконструкція контекстів наукової спадщини В.А. Роменця не завжди очевидна у своїй евристичності, тим не менш саме вона дозволяє виявити приховані, імпліцитні і латентні лінії

у його творчості, сприяючи більш об'єктивному і достовірному її вивченню.

3. Непрямим, але від цього не менш значущим, висновком здійсненого дослідження став той факт, що становлення психологічної науки в Києві проходило інакше, ніж у Москві, в обрамленні якісно інших інтелектуальних традицій. Так, важливу роль джерел культури і загальної методології пізнання в епоху Просвітництва відіграли Братські школи і Києво-Могилянська колегія й академія, а в подальшому провідним інтелектуальним центром розвитку психології став Київський університет св. Володимира. На початку ХХ ст. в Україні виникла велика кількість інститутів, спрямованих на розробку прикладних проблем і практико-орієнтовану психологію (клінічну, інженерну, педагогічну, міждисциплінарну).

4. Існують різні критерії оцінки масштабу особистості вченого. Більше того, ці оцінки з плином часу змінюються. Сучасникам властиво вимірювати масштаб творчості та особистості вченого за його відображенням у соціумі: вплив, відомість, соціальна перцепція. Феномен творчої біографії В.А. Роменця являє собою щось абсолютно інше. Прижиттєва слава його не тішила. Напевно, і сучасність із її прагматизмом, політизованістю і філософією споживання не дозріла, щоб гідно оцінити праці В.А. Роменця. Адже його "великий час" культури – епоха затребуваності ідей гуманізму, Відродження, Реформації, Просвітництва. Його теоретичний світ – це психологія, яка переміщує в центр проблему людини, причому людини, яка здійснює власне самобудівництво, реалізує призначення, унікальний життєвий проект, розкриває свій потенціал у творчості життя, в діалектиці внутрішнього і зовнішнього, взаємозв'язку мікросвіту і макросвіту культури. *Ідеї гуманізму, єдність унікального та універсального, індивідуалізації як творчості і соціалізації як самореалізації – це золота нитка, яка проходить через всю інтелектуальну біографію академіка Володимира Роменця.*

5. У чомусь його феномен подібний до феномену біографії Дж. Віко, який був засновником інтелектуального стилю мислення в контексті розвитку німецької інтелектуальної традиції [30]: тихий і скромний геній, хоча за плодами – новатор. Дж. Віко заклав основи нового способу мислення про світ, основи історичної, соціальної, культурної психології. Однак лише історикам науки вдалося гідно оцінити масштаб його творчості та особистості,

тоді як сучасники практично нічого про нього не знали. Його головна праця "Основи нової науки про загальну природу націй" була опублікована малим накладом і коштом автора. Лише після виходу праць І. Гердера, котрий розвивав близькі ідеї, а саме концепти гуманізму, історизму, культурного різноманіття людства, виник інтерес до інтелектуального спадку Дж. Віко.

6. Не виключено, що у наступні століття, коли майбутні історики психології стануть реконструювати нашу епоху, саме праці В.А. Роменця виявляться провідниками нової психології – гуманістичної, антропологічної, канонічної, а цей мислитель буде затребуваний у зв'язку з глобальним охопленням психології як всесвітньої історії ідей; своїм гуманізмом так не схожий на гуманізм гуманістичної психології; недостатнім осягненням сучасниками ідей *канонічної психології як самобутнього світу екзистенції, самопізнання і самостворення людини в культурі.*

7. Конструкт *інтелектуальні дослідницькі традиції та уявлення про багатомірність (нашарування часу) культурної епохи*, що практикуються у рамках культурно-аналітичного підходу, розкривають феномен наукової творчості В.А. Роменця через аналіз різних контекстів еволюції психологічних знань. У рамках цієї статті розглядалися переважно контексти становлення і розвитку російсько-радянської психології, української інтелектуальної традиції і наукової біографії вченого-філософа. Було показано, що лакуна гуманізму, яка зумовила в історії російської психології недостатність розробки питань гуманістичної психології, гідності та особистості, переживання та індивідуальності, культури тощо, виявилась утілена в розвитку української інтелектуальної традиції через звертання до проблематики творчості, психології мови, аналізу культурного розмаїття психологічних феноменів. Той факт, що наукова біографія В.А. Роменця складалася в антиномічному напруженні різних інтелектуальних традицій, на наш погляд, зумовив тематичну еволюцію його дослідницької проблематики: *психологія творчості* (від образу – до життя), *психологія вчинку* (від історії психології – до теорії інтеграції психологічних знань) і *канонічної психології* (від психології вчинку – до психології буття людини у світі).

8. Як і в розвитку російської психологічної науки, на початковому етапі становлення українських психологічних знань важливу

роль відігравали зарубіжні філософсько-психологічні концепції. Однак уже у середні віки й, особливо, у Новий час, тут з'являються істотні відмінності: візантійські джерела у досвіді становлення російської богословської, філософської і психологічної думки та західноєвропейська антропологічна традиція (грецька наукова раціональність і римська правова раціональність) у формуванні української передової думки. Таким чином, ідеї гуманізму, індивідуальності особистості, свободи і радості творчості волею історичної долі виявилися пригніченими в російській інтелектуальній традиції (див.: [22], [33], [34]). Культура Московії не як оцінювальна характеристика, а як певний тоталітарний історичний тип [57] унеможливлювала розвиток проєктів людинствердної антропології, тоді як в українській інтелектуальній традиції ідеї гуманізму і гідності особистості, починаючи з Нового часу, звучали більш виражено і яскраво. (Відзначимо, що В.А. Роменець, обговорюючи подібні моменти, вдавався до концепту культури бароко.) Значимим чинником наукової біографії цього самородка інтелектуального духу в цьому плані виявився той, що українська інтелектуальна традиція живилась не візантійськими, а західноєвропейським (цінності Античності і Відродження) джерелами. В Київських академіях знання про людину дихалося легше, ніж в імперськи центрованій Москві, де *культ держави* підминав (й до сьогодні, на жаль, продовжує підминати) під себе *культуру людини*.

9. Гуманізм і вільнодумство – суть наукової біографії В.А. Роменця. Його канонічна психологія – це аксіологічно насичена психологія. Гуманізм – також одна з провідних тенденцій української інтелектуальної традиції, що дає надії на подальший розвиток української культури з людським обличчям, а не з репресивним оскалом архаїчної держави. І гуманізм – це та лакуна людськості, гідності і солідарності, якої донині катастрофічно не вистачає в російській культурі, а саме цінності людини, її індивідуальності, свободи творчості, радості пізнання, ідеї різноцвіття культури. У цьому сенсі рецепція творчої спадщини В.А. Роменця набуває не тільки наукової, а й аксіологічної значущості для сучасної психології.

1. Зінченко В.П. До 80-ліття Харківської психологічної школи / В.П. Зінченко // Психологія і особистість. – 2013. – №1(3). – С. 171–190.

2. Мусатов С.О. Світ ловив його... / С.О. Мусатов / "Ars vetus – Ars nova": В.А. Роменець / за ред. І.П. Манохи. – К.: Гнозис, 2001. – С. 158–161.

3. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання. Історія, логіка, психологія / П.А. М'ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.

4. Пелех П.М. Психологія в Києво-Могилянській колегії в XVII в. (до історії вітчизняної психології XVII в.): дис. ... канд. пед. наук / П.М. Пелех. – К., 1949. – 268 с.

5. Пелех П.М. Психологія в Київській академії в XVIII ст. / П.М. Пелех // Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.): зб. ст. / за ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. шк., 1952. – С. 80–122.

6. Рождественський Ю.Т. Психологія в Україні XVII – початку XIX ст. (спроба реконструкції та систематизації академічної спадщини): [монографія] / Ю.Т. Рождественський. – Умань: Жовтий О.О., 2011. – 250 с.

7. Роменець В.А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології / В.А. Роменець // З історії філософської думки на Україні. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 104–118.

8. Роменець В.А. Фантазія, пізнання, творчість / В.А. Роменець. – К.: Наук. думка, 1965. – 152 с.

9. Роменець В.А. Психологія творчості: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1971. – 248 с.

10. Роменець В.А. Історія психології: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1978. – 440 с.

11. Роменець В.А. Київська Русь і початок вітчизняної психології (До 1500-річного ювілею заснування Києва) / В.А. Роменець // Психологія: респ. наук.-метод. зб. – Вип. 20. – К.: Рад. шк., 1981. – С. 3–21.

12. Роменець В.А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1983. – 415 с.

13. Роменець В.А. Історія психології епохи Відродження: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1988. – 488 с.

14. Роменець В.А. Історія психології XVII століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1990. – 365 с.

15. Роменець В.А. Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г.С. Сковороди / В.А. Роменець // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: зб. наук. пр. / АН України, Ін-т філософії. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 8–18.

16. Роменець В.А. Історія психології епохи Просвітництва: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1993. – 568 с.

17. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с.

18. Роменець В.А. Історія психології XX століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 989 с.

19. Роменець В.А. Історичне становлення психологічних знань / В.А. Роменець // Основи психології: [підруч.] / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 94–109.

20. Роменець В.А. Постановня канонічної психології / В.А. Роменець // Основи психології: [підруч.] / за заг.

ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 605–621.

21. Світ пізнає себе через людську душу (бесіда з академіком Володимиром Роменцом) / В.А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2011. – №2. – С. 170–176.

22. Брушлинский А.В. Психология и тоталитаризм / А.В. Брушлинский // Брушлинский А.В. Психология субъекта. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”; СПб.: Алетей, 2003. – С. 52–73.

23. Будилова Е.А. Борьба материализма и идеализма в русской психологической науке (Вторая половина XIX – начало XX в.) / Е.А. Будилова. – М.: АН СССР, 1960. – 348 с.

24. Будилова Е.А. Социально-психологические проблемы в русской науке. Вторая половина XIX – начало XX века: [моногр.] / Е.А. Будилова. – М.: Наука, 1983. – 231 с.

25. Вершинин С.Е. Жизнь – это надежда: Введение в философию Эрнста Блоха / С.Е. Вершинин. – Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного университета, 2001. – 304 с.

26. Гусельцева М.С. Наследие В.А. Роменца в истории украинской психологии / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2011. – №6. – С. 94–107.

27. Гусельцева М.С. Наследие В.А. Роменца в постнеклассической интерпретации / М.С. Гусельцева // Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – С. 173–197.

28. Гусельцева М.С. Наследие В.А. Роменца и идея культурно-исторической психологии / М.С. Гусельцева // Психологія вчинку: шляхами творчості В.А. Роменця / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – С. 44–56.

29. Гусельцева М.С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности / М.С. Гусельцева. – М.: Акрополь, 2013. – 366 с.

30. Гусельцева М.С. Интеллектуальные традиции российской психологии (культурно-аналитический подход): [монография] / М.С. Гусельцева. – М.: Акрополь, 2014. – 424 с.

31. Гусельцева М.С. Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания: автореф. дисс. ... докт. психол. наук / Марина Сергеевна Гусельцева. – М., 2015. – 46 с.

32. Иванова Е.Ф. Мои впечатления о В. А. Роменце / Е.Ф. Иванова // “Ars vetus – Ars nova”: В.А. Роменець / відп. ред. І.П. Маноха. – К.: Гнозис, 2001. – С. 166–168.

33. Кавелин К.Д. Задачи психологии. Соображения о методах и программе психологических исследований К.Д. Кавелина / К.Д. Кавелин. – СПб.: Тип. Ф. Сушчинского, 1872.

34. Кавелин К.Д. Наш умственный строй: статьи по философии русской истории и культуры / К.Д. Кавелин. – М.: Правда, 1989. – 654 с.

35. Капра Ф. Уроки мудрости. Разговоры с замечательными людьми: пер. с англ. / Ф. Капра. – М.: Изд-во Трансперсонального ин-та, 1996. – 318 с.

36. Мясоед П.А. С.Л. Рубинштейн и В.А. Роменец: деятельностный и культурологический подходы в психологии / П.А. Мясоед // Психология человека в современном мире. Материалы Всерос. научн. юби-

лейн. конф., посв. 120-летию со дня рождения Сергея Леонидовича Рубинштейна: в 6 т. / отв. ред. А.Л. Журавлев и др. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2009. – Т. 2. – С. 122–129.

37. Мясоед П.А. Творческое наследие В.А. Роменца в историко-психологическом знании / П.А. Мясоед // Психологический журнал. – 2013. – Т. 34, №3. – С. 51–59.

38. Мясоед П.А. Творчество В.А. Роменца и российская психологическая мысль / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 106–115.

39. Пелех П.М. Психология в Киево-Могилянской коллегии XVII в.: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / П.М. Пелех. – К., 1949.

40. Петрухин В.Я. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков / В.Я. Петрухин. – М.: Гнозис, 1995. – 320 с.

41. Пискун В.М. Л.С. Выготский и А.А. Потебня / В.М. Пискун, А.Н. Ткаченко // Научное творчество Л.С. Выготского и современная психология. Тез. докл. Всесоюзной конф., Москва, 23–25 июня 1981 г. / под ред. В.В. Давыдова. – М., 1981. – С. 125–128.

42. Роговер Е.С. Больше чем поэт: [моногр.] / Е.С. Роговер. – СПб.: Российское изд-во “Культура”, 2010. – 196 с.

43. Роменец В.А. Особенности юношеской фантазии в процессе поэтического отражения действительности: автореф. дисс. ... канд. пед. наук (по психологии) / В.А. Роменец. – К., 1960. – 16 с.

44. Роменец В.А. Особенности творческой фантазии в литературных сочинениях юношества: автореф. дисс. ... канд. пед. наук (по психологии) / В.А. Роменец. – К., 1961. – 15 с.

45. Роменец В.А. Творческая фантазия и познавательный процесс: автореф. дисс. ... канд. филос. наук / В.А. Роменец. – К., 1964. – 12 с.

46. Роменец В.А. Психологические идеи восточной патристики на Украине (XIII – XV ст.) / В.А. Роменец // Изучение традиций и научных школ в истории советской психологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – С. 65–71.

47. Роменец В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / В.А. Роменец. – К.: Здоров'я, 1989. – 191 с.

48. Роменец В.А. О научной, педагогической и общественной деятельности С.Л. Рубинштейна на Украине / В.А. Роменец // Сергей Леонидович Рубинштейн: Очерки. Материалы. Воспоминания / отв. ред. Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1989. – С. 103–113.

49. Роменец В.А. “Познай самого себя”: Психология на Украине в XVII–XVIII вв. / В.А. Роменец // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10, № 6. – С. 131–139.

50. Роменец В.А. Предмет и принципы историко-психологического исследования: дисс. в форме науч. докл. ... д-ра психол. наук / В.А. Роменец. – К., 1989. – 44 с.

51. Роменец В.А. Г.И. Челпанов: период профессорства в Университете Св. Владимира (г. Киев, 1982–1907 гг.) / В.А. Роменец, И.П. Маноха, А.А. Бреусенко. – К.: Гнозис, 2000. – 270 с.

52. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности (к философским вопросам современной педагогики) / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – С. 101–107.

53. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 320 с.; Т. 2. – 328 с.

54. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – С. 281–426.

55. Рубинштейн М.М. О смысле жизни. Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу: в 2-х т. / М.М. Рубинштейн. – М.: Территория будущего, 2008. – 376 с.

56. Соколов М.М. Очерки истории психологических воззрений в России в XI – XVIII вв. / М.М. Соколов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 420 с.

57. Федотов Г.П. Собр. соч.: в 12 т. / Г.П. Федоров. – М.: Мартис, 2004. – Т. 9. – 383 с.

58. Фурман Д.Е. Политическая система современной России / Д.Е. Фурман // Россия между западом и востоком. Мосты в будущее / отв. ред. Н.П. Шмелева. – М.: Международные отношения, 2003. – С. 24–35.

59. Фурман Д.Е. [Выступление][Электронный ресурс] : СНГ: проблемы интеграции и дезинтеграции. По материалам заседания Ученого совета <http://dmitriyfurman.ru/wp-content/uploads/2012/03/%D0%A1%D0%9D%D0%93.pdf> (дата обращения 15.04.2014).

60. Фурман Д.Е. Движение по спирали. Политическая система России в ряду других систем / Д.Е. Фурман. – М.: Весь мир, 2010. – 168 с.

61. Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии / Г.Г. Шпет // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г. Очерки истории русской философии. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – С. 217–570.

62. Эльконин Д.Б. Психология игры / Б.Д. Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

63. Яковенко И.Г. Мир через призму культуры. Культурология и россиеведение / И.Г. Яковенко. – М.: Знание, 2013. – 310 с.

64. Ярошевский М.Г. Историческая психология науки / М.Г. Ярошевский. – СПб.: Изд-во Международного фонда истории науки, 1995. – 352 с.

65. Ясницкий А. Очерк истории Харьковской школы психологии : период 1931 – 1936 гг. / А. Ясницкий // Культурно-историческая психология. – 2008. – № 3. – С. 92–102.

REFERENCES

1. Zinchenko V.P. Do 80-littia Kharkivskoi psykholohichnoi shkoly / V.P. Zinchenko // Psykholohiia i osobystist. – 2013. – №1(3). – S. 171–190.

2. Musatov S.O. Svit lovyv yoho... / S.O. Musatov // “Ars vetus – Ars nova”: V.A. Romenets / za red. I.P. Manokhy. – K.: Hnozy, 2001. – С. 158–161.

3. Miasoid P.A. Psykholohichne piznannia. Istoriia, lohika, psykholohiia / P.A. Miasoid. – K.: Lybid, 2016. – 560 s.

4. Pelekh P.M. Psykholohiia v Kyievo-Mohylianskii kolehii v XVII v. (do istorii vitchyznianoii psykholohii XVII v.): dys. ... kand. ped. nauk / P.M. Pelekh. – K., 1949. – 268 s.

5. Pelekh P.M. Psykholohiia v Kyivskii akademii v XVIII st. / P.M. Pelekh // Narysy z istorii vitchyznianoii

psykholohii (XVII – XVIII st.): zb. st. / za red. H.S. Kostiuksa. – K.: Rad. shk., 1952. – С. 80–122.

6. Rozhdestvenskyi Yu.T. Psykholohiia v Ukraini KhVII – pochatku XIX st. (sproba rekonstruktsii ta systematyzatsii akademichnoi spadshchyny): [monohrafiia] / Yu.T. Rozhdestvenskyi. – Uman: Zhovtyi O.O., 2011. – 250 с.

7. Romenets V.A. Vchynok i problema determinizmu u vitchyznianoii psykholohii / V.A. Romenets // Z istorii filosofskoi dumky na Ukraini. – K.: Nauk. dumka, 1965. – S. 104–118.

8. Romenets V.A. Fantaziia, piznannia, tvorchist / V.A. Romenets. – K.: Nauk. dumka, 1965. – 152 s.

9. Romenets V.A. Psykholohiia tvorchoosti: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk. Holovne vyd-vo, 1971. – 248 s.

10. Romenets V.A. Istoriia psykholohii: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk. Holovne vyd-vo, 1978. – 440 s.

11. Romenets V.A. Kyivska Rus i pochatok vitchyznianoii psykholohii (Do 1500-richnoho yuvileiu zasnuvannia Kyieva) / V.A. Romenets // Psykholohiia: resp. nauk.-metod. zb. – Vyp. 20. – K.: Rad. shk., 1981. – S. 3–21.

12. Romenets V.A. Istoriia psykholohii Starodavnoho svitu i sereidnykh vikiv: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk., 1983. – 415 s.

13. Romenets V.A. Istoriia psykholohii epokhy Vidrozhennia: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk., 1988. – 488 s.

14. Romenets V.A. Istoriia psykholohii XVII stolittia: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk., 1990. – 365 s.

15. Romenets V.A. Ideia samopiznannia i smyslu liudskoho zhyttia u tvorchoosti H.S. Skovorody / V.A. Romenets // Skovoroda Hryhorii: Doslidzhennia, rozvidky, materialy: zb. nauk. pr. / AN Ukrainy, In-t filosofii. – K.: Nauk. dumka, 1992. – S. 8–18.

16. Romenets V.A. Istoriia psykholohii epokhy Prosvitnytstva: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk., 1993. – 568 s.

17. Romenets V.A. Istoriia psykholohii XIX – pochatku XX stolittia: [navch. posib.] / V.A. Romenets. – K.: Vyshcha shk., 1995. – 614 с.

18. Romenets V.A. Istoriia psykholohii XX stolittia: [navch. posib.] / V.A. Romenets, I.P. Manokha. – K.: Lybid, 1998. – 989 s.

19. Romenets V.A. Istorychne stanovlennia psykholohichnykh znan / V.A. Romenets // Osnovy psykholohii: [pidruch.] / za zah. red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsia. – 6-e vyd., stereotyp. – K.: Lybid, 2006. – S. 94–109.

20. Romenets V.A. Postannia kanonichnoi psykholohii / V.A. Romenets // Osnovy psykholohii: [pidruch.] / za zah. red. O.V. Kyrychuka, V.A. Romentsia. – 6-e vyd., stereotyp. – K.: Lybid, 2006. – S. 605–621.

21. Svit piznaie sebe cherez liudsku dushu (besida z akademikom Volodymerom Romentsom) / V.A. Romenets // Psykholohiia i suspilstvo. – 2011. – №2. – S. 170–176.

22. Brushlinskiy A.V. Psikhologiya i totalitarizm / A.V. Brushlinskiy // Brushlinskiy A.V. Psikhologiya subjekta. – M.: Izd-vo “Institut psikhologii RAN”; SPb.: Aletejya, 2003. – S. 52–73.

23. Budilova E.A. Borjba materializma i idealizma v russkoj psikhologicheskoy nauke (Vtoraya polovina XIX

- nachalo XX v.) / E.A. Budilova. – M.: AN SSSR, 1960. – 348 s.
24. Budilova E.A. Socialjno-psikhologicheskie problemih v russkoy nauke. Vtoraya polovina XIX – nachalo XX veka: [monogr.] / E. A. Budilova. – M.: Nauka, 1983. – 231 s.
25. Vershinin S.E. Zhiznj – ehto nadezhda: Vvedenie v filosofiyu Ehrnsta Blokha / S.E. Vershinin. – Ekaterinburg: Izd-vo Gumanitarnogo universiteta, 2001. – 304 s.
26. Gusel'ceva M.S. Nasledie V.A. Romenca v istorii ukrainskoy psikhologii / M.S. Gusel'ceva // Voprosih psikhologii. – 2011. – №6. – S. 94–107.
27. Gusel'ceva M.S. Nasledie V.A. Romenca v postne-klassicheskoy interpretacii / M.S. Gusel'ceva // Psikhologiya vchinku: shlyakhami tvorchosti V.A. Romencya / uporyad. P.A. M'yasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Libidj, 2012. – S. 173–197.
28. Gusel'ceva M.S. Nasledie V.A. Romenca i ideya kuljturno-istoricheskoy psikhologii / M.S. Gusel'ceva // Psikhologiya vchinku : shlyakhami tvorchosti V.A. Romencya / uporyad. P.A. M'yasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Libidj, 2012. – S. 44–56.
29. Gusel'ceva M.S. Ehvoljuciya psikhologicheskogo znaniya v smene tipov racionalnosti / M.S. Gusel'ceva. – M.: Akropolj, 2013. – 366 s.
30. Gusel'ceva M.S. Intelktualjnihe tradicii rossijskoy psikhologii (kuljturno-analiticheskij podkhod): [monografiya] / M.S. Gusel'ceva. – M.: Akropolj, 2014. – 424 s.
31. Gusel'ceva M.S. Kuljturno-analiticheskij podkhod k izucheniyu ehvoljucii psikhologicheskogo znaniya: avtoref. diss. ... dokt. psikhol. nauk / Marina Sergeevna Gusel'ceva. – M., 2015. – 46 c.
32. Ivanova E.F. Moi vpechatleniya o V. A. Romence / E.F. Ivanova // “Ars vetus – Ars nova”: V.A. Romencej / vidp. red. I.P. Manokha. – K.: Gnozis, 2001. – S. 166–168.
33. Kavelin K.D. Zadachi psikhologii. Soobrazheniya o metodakh i programme psikhologicheskikh issledovaniy / K.D. Kavelin / K.D. Kavelin. – SPb.: Tip. F. Suthinskogo, 1872.
34. Kavelin K.D. Nash umstvennihyj stroy: statji po filosofii russkoy istorii i kuljturh / K.D. Kavelin. – M.: Pravda, 1989. – 654 s.
35. Kapra F. Uroki mudrosti. Razgovorih s zamechateljniymi lyudmi : per. s angl. / F. Kapra. – M.: Izd-vo Transpersonaljnogo in-ta, 1996. – 318 s.
36. Myasoed P.A. S.L. Rubinshteyjn i V.A. Romence: deyatelnostnihyj i kuljturologicheskij podkhodih v psikhologii / P.A. Myasoed // Psikhologiya cheloveka v sovremennom mire. Materialih Vseros. nauchn. yubileyjn. konf., posv. 120-letiyu so dnya rozhdeniya Sergeya Leonidovicha Rubinshteyjna: v 6 t. / otv. red. A.L. Zhuravlev i dr. – M.: Izd-vo “Institut psikhologii RAN”, 2009. – T. 2. – S. 122–129.
37. Myasoed P.A. Tvorcheskoe nasledie V.A. Romenca v istoriko-psikhologicheskom znani / P.A. Myasoed // Psikhologicheskij zhurnal. – 2013. – T. 34, №3. – S. 51–59.
38. Myasoed P.A. Tvorchestvo V.A. Romenca i rossijskaya psikhologicheskaya mihsly / P.A. Myasoed // Voprosih psikhologii. – 2013. – № 1. – S. 106–115.
39. Pelekh P.M. Psikhologiya v Kievo-Mogilyanskoy kollegii KhVII v.: avtoref. diss. ... kand. ped. nauk / P.M. Pelekh. – K., 1949.
40. Petrukhin V.Ya. Nachalo ehtnokuljturnoy istorii Rusi IX–XI vekov / V.Ya. Petrukhin. – M.: Gnozis, 1995. – 320 s.
41. Piskun V.M. L.S. Vihgotskiy i A.A. Potebnya / V.M. Piskun, A.N. Tkachenko // Nauchnoe tvorchestvo L.S. Vigotskogo i sovremennaya psikhologiya. Tez. dokl. Vsesoyuznoj konf., Moskva, 23–25 iyunya 1981 g. / pod. red. V.V. Davihdova. – M., 1981. – S. 125–128.
42. Rogover E.S. Boljshe chem poeht: [monogr.] / E.S. Rogover. – SPb.: Rossijskoe izd-vo “Kuljtura”, 2010. – 196 s.
43. Romence V.A. Osobennosti yunosheskoy fantazii v processe poehticheskogo otrazheniya deystvitelnosti: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk (po psikhologii) / V.A. Romence. – K., 1960. – 16 s.
44. Romence V.A. Osobennosti tvorcheskoy fantazii v literaturnihkh sochineniyakh yunoshstva: avtoref. diss. ... kand. ped. nauk (po psikhologii) / V.A. Romence. – K., 1961. – 15 s.
45. Romence V.A. Tvorcheskaya fantaziya i poznateljnihyj process: avtoref. dis. ... kand. filos. nauk / V.A. Romence. – K., 1964. – 12 s.
46. Romence V.A. Psikhologicheskie idei vostochnoy patristiki na Ukraine (XIII – XV st.) / V.A. Romence // Izuchenie tradiciy i nauchnihkh shkol v istorii sovetskoy psikhologii. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1988. – S. 65–71.
47. Romence V.A. Zhiznj i smertj v nauchnom i religioznom istolkovanii / V.A. Romence. – K.: Zdorov'ya, 1989. – 191 s.
48. Romence V.A. O nauchnoj, pedagogicheskoy i obhtvennoj deyatelnosti S.L. Rubinshteyjna na Ukraine / V.A. Romence // Sergej Leonidovich Rubinshteyjn: Ocherki. Materialih. Vospominaniya / otv. red. B.F. Lomov. – M.: Nauka, 1989. – S. 103–113.
49. Romence V.A. “Poznaj samogo sebya”: Psikhologiya na Ukraine v XVII–XVIII vv. / V.A. Romence // Psikhologicheskij zhurnal. – 1989. – T. 10, № 6. – S. 131–139.
50. Romence V.A. Predmet i principih istoriko-psikhologicheskogo issledovaniya: diss. v forme nauch. dokl. ... d-ra psikhol. nauk / V.A. Romence. – K., 1989. – 44 s.
51. Romence V.A. G.I. Chelpanov : period professorstva v Universitete Sv. Vladimira (g. Kiev, 1982–1907 gg.) / V.A. Romence, I.P. Manokha, A.A. Breusenko. – K.: Gnozis, 2000. – 270 s.
52. Rubinshteyjn S.L. Princip tvorcheskoy samodeyatelnosti (k filosofskim voprosam sovremennoj pedagogiki) / S.L. Rubinshteyjn // Voprosih psikhologii. – 1986. – № 4. – S. 101–107.
53. Rubinshteyjn S.L. Osnovih obhteyj psikhologii: v 2 t. / S.L. Rubinshteyjn. – M.: Pedagogika, 1989. – T. 1. – 320 s.; T. 2. – 328 s.
54. Rubinshteyjn S.L. Chelovek i mir / S.L. Rubinshteyjn // Rubinshteyjn S. L. Bihtie i soznanie. Chelovek i mir. – SPb.: Piter, 2003. – S. 281–426.
55. Rubinshteyjn M.M. O smihle zhizni. Trudih po filosofii cennosti, teorii obrazovaniya i universitetskemu voprosu: v 2-kh t. / M.M. Rubinshteyjn. – M.: Territoriya buduthego, 2008. – 376 s.
56. Sokolov M.M. Ocherki istorii psikhologicheskikh vozzreniy v Rossii v XI – XVIII vv. / M.M. Sokolov. – M.: Izd-vo APN RSFSR, 1963. – 420 s.

57. Fedotov G.P. Sobr. soch.: v 12 t. / G.P. Fedorov. – M.: Martis, 2004. – Т. 9. – 383 s.

58. Furman D.E. Politicheskaya sistema sovremennoy Rossii / D.E. Furman // Rossiya mezhdru zapadom i vostokom. Mostih v buduthee / otv. red. N.P. Shmeleva. – M.: Mezhdunarodnihe otnosheniya, 2003. – С. 24–35.

59. Furman D.E. [Vihstuplenie] [Ehlektronnihyj resurs] : SNG: problemih integracii i dezintegracii. Po materialam zasedaniya Uchenogo soveta <http://dmitriyfurman.ru/wp-content/uploads/2012/03/%D0%A1%D0%9D%D0%93.pdf> (data obratheniya 15.04.2014).

60. Furman D.E. Dvizhenie po spirali. Politicheskaya sistema Rossii v ryadu drugikh sistem / D.E. Furman. – M.: Vesj mir, 2010. – 168 s.

61. Shpet G.G. Ocherk razvitiya russkoj filosofii / G.G. Shpet // Vvedenskiy A.I., Losev A.F., Radlov Eh.L., Shpet G.G. Ocherki istorii russkoj filosofii. – Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta, 1991. – S. 217–570.

62. Ehlikonin D.B. Psikhologiya igrih / B.D. Ehlikonin. – M.: Pedagogika, 1978. – 304 s.

63. Yakovenko I.G. Mir cherez prizmu kuljturih. Kuljturologiya i rossievedenie / I.G. Yakovenko. – M.: Znanie, 2013. – 310 s.

64. Yaroshevskiy M.G. Istoricheskaya psikhologiya nauki / M.G. Yaroshevskiy. – SPb.: Izd-vo Mezhdunarodnogo fonda istorii nauki, 1995. – 352 s.

65. Yasnikiy A. Ocherk istorii Kharjkovskoy shkoli psikhologii : period 1931–1936 gg. / A. Yasnikiy // Kulturno-istoricheskaya psikhologiya. – 2008. – № 3. – S. 92–102.

АНОТАЦІЯ

Гусельцева Марина Сергіївна.

Творчість В.А. Роменця в еволюції психологічних знань.

Творчий спадок В.А. Роменця продовжує сучасний розвиток в нових інтерпретаціях, розширюючи межі його фізичного життя. У рамках цієї статті розкриття масштабу особистості вченого здійснюється з позицій культурно-аналітичного підходу, котрий фіксує увагу на питаннях інтелектуальної історії, на виявленні неочевидних чинників і латентних дослідницьких традицій. Наукова біографія В.А. Роменця розглядається у розмаїтті і поєднанні контекстів української, російської і світової культури. Гуманізм – також значима тенденція в українській інтелектуальній традиції. В статті показано, що становлення психологічної науки в Києві і Москві відбувалося різним чином, в обрамленні різних інтелектуальних традицій, у першому випадку – античних і західноєвропейських, у другому – з опорою на болгарські і візантійські джерела. Важливу роль у становленні загальної методології пізнання в епоху Просвітництва відігравали братські школи, Києво-Могилянська академія, у наступному – університет імені св. Володимира. Творчий спадок В.А. Роменця, котрий живиться розмаїттям інтелектуальних традицій, синтезував низку ліній психологічних досліджень – психологію обдарованості і творчості, історію і методологію психології, ідеї антропології і

психології культури. Стержнем його творчості стала не стільки психологія вчинку, скільки психологія людини, яка слугувала основою інтеграції різних тематичних полів. У цьому ракурсі розвинута вченим канонічна психологія постає як аксіологічно насичена психологія і, як це чітко видно сьогодні, вона латентно поєднує гуманітарні і гуманістичні течії у розвитку національної і світової психологічної думки.

Ключові слова: психологічне знання, В.А. Роменець, теорія вчинку, історія всесвітньої психології, культурно-аналітичний підхід, інтелектуальні традиції, гуманізм, канонічна психологія.

АННОТАЦИЯ

Гусельцева Марина Сергеевна.

Творчество В.А. Роменца в эволюции психологических знаний.

Творческое наследие В.А. Роменца продолжает современное развитие в новых интерпретациях, преодолеывая пределы его физической жизни. В рамках данной статьи раскрытие масштаба личности ученого совершается с позиции культурно-аналитического подхода, фокусирующего внимание на вопросах интеллектуальной истории, на выявлении неочевидных фактов и латентных исследовательских традиций. Научная биография В.А. Роменца рассматривается в разнообразии и сочетании контекстов украинской, советской, российской и мировой культуры. Гуманизм и свободолюбие – суть научной биографии В. А. Роменца. Гуманизм – также значимая тенденция в украинской интеллектуальной традиции. В статье показано, что становление психологической науки в Киеве и в Москве происходило различным образом, в обрамлении разных интеллектуальных традиций, в первом случае – античных и западноевропейских, во втором – с опорой на болгарские и византийские источники. Важную роль в становлении общей методологии познания в эпоху Просвещения играли братские школы, Киево-Могилянская академия, в дальнейшем – университет св. Владимира. Питанное разнообразием интеллектуальных традиций наследие В.А. Роменца синтезировало линии психологических исследований – психологию одаренности и творчества, историю и методологию психологии, идеи антропологии и психологии культуры. Стержнем его творчества явилась не столько психология поступка, сколько психология человека, служившая основой интеграции тематических полей. В этом ракурсе развитая ученым каноническая психология предстает как аксиологически насыщенная психология и, как это более отчетливо видно сегодня, латентно сочетавшая гуманитарные и гуманистические течения в развитии национальной и мировой психологической мысли.

Ключевые слова: психологическое знание, В.А. Роменец, теория поступка, история всемирной психологии, культурно-аналитический подход, интеллектуальные традиции, гуманизм, каноническая психология.

ANNOTATION

Guseltseva Marina.

Creativity of V.A. Romenets in the evolution of psychological knowledge.

The creative legacy of V. A. Romenets continues modern development in the new interpretations, continuing limits of his physical life. In the frames of this article disclosing the scale of the personality of scientist implementing from the position of cultural-analytical approach which captures the attention on questions of intellectual history on detection non-obvious indicators and latent research traditions. Scientific biography of V.A. Romenets considering a variety and combination of contexts of Ukrainian, Russian and world culture. Humanism – as significant trend in Ukrainian intellectual tradition. In the article it is shown that the formation of psychological science in Kyiv and Moscow was held by a different way, in the frame of various intellectual traditions, in the first case – antique and Western European and in the second – based on Bulgarian and Byzantine sources. An important role in establishing general methodology of cognition in epoch Enlightenment

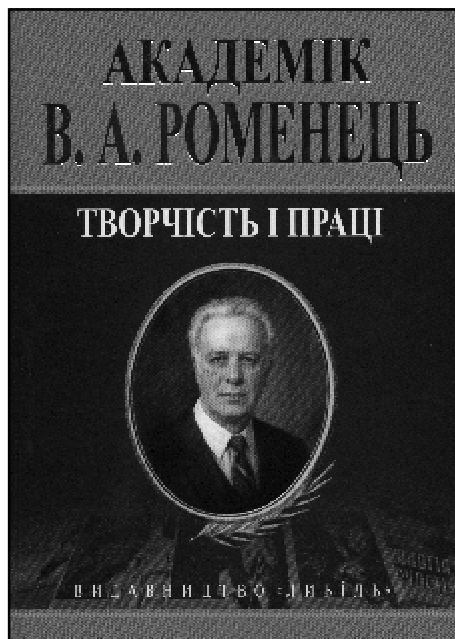
played a fraternal school, Kyiv-Mohyla Academy, in the next – University of St. Volodymyr. The creative legacy of V.A. Romenets who powered a variety of intellectual traditions and synthesized a number of lines of psychological research – psychology of endowments and creativity, history and methodology of psychology, ideas of anthropology and psychology of culture. Core of his creativity become not so much psychology of the deed but human psychology which served as a basis of integrating different thematic fields. In this foreshortening, developed by scientist canonical psychology appears as axiologically rich psychology and how it can be clearly seen today, it latently combines humanitarian and humanistic trend in the development of national and world psychological thought.

Key words: *psychological knowledge, V.A. Romenets, theory of the deed, history of world psychology, cultural-analytical approach, intellectual traditions, humanism, canonical psychology.*

Переклад з російської Петра М'ЯСОЇДА.

Надійшла до редакції 4.04.2016.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Академік В. А. Роменець : творчість і праця : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. — К. : Либідь, 2016. — 272 с.

Збірник присвячено 90-річчю від дня народження видатного українського історика і теоретика психології академіка НАПН України В. А. Роменця. Подано наукову біографію вченого, висвітлено провідні ідеї його творчості, визначено їхнє місце і роль в історичному поступі психологічної думки. Уміщено бібліографію спадщини В. А. Роменця та праць про його творчість і життя.

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями психологічної науки і творчістю визначних учених.